

MAGISTERUPPSATS I BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP  
VID BIBLIOTEKS- OCH INFORMATIONSVETENSKAP/ BIBLIOTEKSHÖGSKOLAN  
2003:14

# Tillgänglighet och verksamhet för dyslektiker på folkbibliotek i Södermanland

RAGNHILD BORÄNG

© Ragnild Boräng

Mångfaldigande och spridande av innehållet i denna uppsats  
– helt eller delvis – är förbjudet utan medgivande av författaren

Svensk titel: Tillgänglighet och verksamhet för dyslektiker på folkbibliotek i Södermanland

Engelsk titel: Accessibility and activities for dyslectic individuals in public libraries in Södermanland

Författare: Ragnhild Boräng

Färdigställt: 2002

Handledare: Gunilla Borén, Kollegium 3

Abstract:

The aim of this thesis was to investigate the accessibility and activities for dyslectic adults in public libraries in the Swedish county of Södermanland. The questions that were to be answered were four; to what extent do the libraries provide book material and special computer software? To what extent do activities occur? Does the library staff have awareness and knowledge of dyslexia and of activities for dyslectics? What are the obstacles for good service for dyslectic library users?

Two methods were used. As a first step, a questionnaire was sent to thirty public libraries. The questionnaire elicited a low level of response, but gave in spite of this an overview of the situation for dyslectics in the libraries of the county. Secondly, four librarians with responsibility for people with special demands were interviewed. The collected material was then compared with previous research and council directions that regulate the activities of public libraries.

The result showed that relevant book material was provided at the libraries, but that computer software was less common. The occurrence of activities for dyslectic individuals was very varied. Knowledge and awareness of dyslectics' special needs was quite good among the librarians. Obstacles to good service were problems to reach the "invisible" dyslectics and the librarians' lack of time.

Nyckelord: Tillgänglighet, bibliotek, dyslektiker, dyslexi, läs- och skrivsvårigheter, handikapp, funktionshinder

# Innehållsförteckning

<b>1. Inledning</b>	5
1.1. Syfte och frågeställningar	6
1.2. Metod	6
1.2.1. Enkäter	7
1.2.2. Intervjuer	7
1.2.3. Analys av materialet	8
1.3. Litteratursökning	8
1.4. Definitioner	9
<b>2. Dyslexi</b>	10
2.1. Dyslektiker i samhället	10
2.2. Föreningar	11
2.3. Dyslexikampanjen	12
<b>3. Dyslexi och bibliotek</b>	13
3.1. Styrdokument	15
3.1.1. FN:s standardregler	15
3.1.2. UNESCO:s folkbiblioteksmanifest	16
3.1.3. EU	16
3.1.3. Kulturpolitiska mål	16
3.1.5. Bibliotekslagen	17
3.2. Biblioteksplaner	17
3.3. Länsbibliotekens roll	18
3.4. Kompensatoriska hjälpmedel	18
3.4.1. Organisationer	18
3.4.2. Talböcker	19
3.4.3. DAISY	19
3.4.4. Kassettböcker	20
3.4.5. Inläsningstjänst	20
3.4.6. LL-böcker	20
3.4.7. Datorer och IT	20
3.5. Internet	21
3.6. Exempel på projekt	22
3.6.1. Projekt och Läs- och skrivstuga på Göteborgs stadsbibliotek	22
3.6.2. Dyslexiprojekt på Kungsholmens bibliotek	23
<b>4. Tidigare undersökningar</b>	24
4.1. Public Library Provision of Resources for Dyslectic Individuals	24
4.2. Magisteruppsatser	25
4.3. Rapport från Center for Ligebehandling af Handikappede	26
4.4. Funktionshindrades tillgång till kultur	27
4.5. Bibliotekens särskilda tjänster	28
<b>5. Redovisning</b>	31
5.1. Enkäten	31
5.2. Intervjuer	34

<b>6. Analys och diskussion</b>	41
6.1. Enkäterna	41
6.2. Hjälpmedel och anpassade media	41
6.3. Medvetenhet och kunskap	43
6.4. Dyslexikampanjen	45
6.5. Information	45
6.6. Resurser – tid och ekonomi	47
6.7. Verksamhetsplaner	47
6.8. Särskilda förutsättningar för Södermanlands län och dess kommuner	48
6.9. Bibliotekens ansvar	50
<b>7. Slutsatser</b>	51
7.1. Vidare forskning	51
<b>8. Sammanfattning</b>	53
<b>9. Litteraturförteckning</b>	55
<b>Bilaga</b>	58

# 1. Inledning

Vårterminen 2001 skrev jag tillsammans med två kurskamrater en B-uppsats om Göteborgs stadsbiblioteks nya katalog och hur den anpassats till personer med synhandikapp.<sup>1</sup> Under arbetets gång kom vi i kontakt med talboksavdelningen på biblioteket. Där fick vi bland annat se vilka kompensatoriska hjälpmedel som finns för att personer med olika typer av läshandikapp lättare ska kunna använda sig av biblioteket vid exempelvis informationssökning och läsning av skönlitteratur. Förutom talböcker och lättlästa böcker och tidningar gavs också tillgång till datorer med hjälpprogram, som talsyntes och punktskrift. En av de användargrupper som använde sig av tekniken i talboksavdelningen var dyslektiker, personer med stora läs- och skrivsvårigheter.

Jag har, trots mina tidigare studier till musik- och svensklärare, haft mycket lite kunskap om dyslexi och de problem det medför att ha svårt för att läsa och skriva. Under skrivandets gång har jag insett vilket enormt problem det är att inte utan vidare kunna tillgodogöra sig en skriven text, särskilt när kommunikationen i samhället i allt större utsträckning bygger på skriftliga meddelanden.<sup>2</sup> Och det är inget begränsat problem – ungefär 300 000 svenskar beräknas vara dyslektiker. För många av dem innebär det dåligt självförtroende, känslor av skam och att vara utestängd från samhället.<sup>3</sup>

I bibliotekslagen kan vi läsa att alla medborgare ska ha tillgång till ett folkbibliotek, och särskild uppmärksamhet ska riktas mot bland andra funktionshindrade.<sup>4</sup> 1990 erkändes dyslexi som handikapp av Socialstyrelsen, vilket gör att dyslektiker utgör en av de grupper vilka folkbiblioteken ska ägna uppmärksamhet.<sup>5</sup> Göteborgs stadsbibliotek är ett i raden av de bibliotek som på olika sätt har riktat sig mot dyslektiker genom läs- och skrivstugor, skolsamarbete, införskaffande av tekniska hjälpmedel och olika typer av projekt.<sup>6</sup> Men det vi hör talas om är de kommuner som har lyckats i sin satsning – hur ser det ut på andra håll i landet? Att dyslektiker tillhör en av bibliotekets målgrupper är tydligt uttryckt, men är dyslektiker en användargrupp som tas på allvar på svenska bibliotek? Vad kan vi som bibliotekarier göra för att närma oss den här gruppen och vad finns det som hindrar oss? Det här är några av de frågor som uppsatsen handlar om.

---

<sup>1</sup> Boräng, Ragnhild, Öhman, Jill & Örngård, Olle (2001). *Tillgänglighet för synskadade på Göteborgs stadsbibliotek*. B-uppsats vid Bibliotekshögskolan i Borås 2001

<sup>2</sup> Ericson, Britta, red. (2001). *Utredning av läs- och skrivsvårigheter*. Lund: Studentlitteratur, s. 8

<sup>3</sup> Høien, Torleiv & Lundberg, Ingvar (1992). *Dyslexi*. Stockholm: Natur och Kultur, s. 18

<sup>4</sup> *Bibliotekslag: SFS 1996:1596* (1996). Stockholm: Fakta Info Direkt

<sup>5</sup> FMLS.(2001)Historia. <http://www.fmls.nu/historia.html> [20020912]

<sup>6</sup> Kaldo, Malin & Högberg, Kajsa (1997). *Ordrike : Reportage från ett möjligt Sverige*. Stockholm: Johansson & Skyttmo

## 1.1. Syfte och frågeställningar

Uppsatsens syfte är att undersöka tillgänglighet och verksamhet för vuxna dyslektiker på några svenska folkbibliotek. För att uppnå detta syfte ska uppsatsen försöka ge svar på följande frågeställningar:

- I vilken utsträckning förekommer anpassade media och hjälpmedel till datorer på de undersökta folkbiblioteken?
- I vilken utsträckning förekommer verksamhet för dyslektiker på de undersökta folkbiblioteken?
- I vilken utsträckning finns medvetenhet och kunskap om dyslektiker och verksamhet för dyslektiker hos de aktuella bibliotekens personal?
- Vilka hinder finns för en väl fungerande verksamhet för dyslektiker på biblioteken?

## 1.2. Metod

Min ursprungliga tanke var att genomföra en större undersökning av förekomsten av verksamhet för dyslektiker på Sveriges samtliga folkbibliotek. Jag tänkte också läsa igenom bibliotekspress för att se hur pass ofta dyslektiker och verksamhet för den gruppen nämndes. Tidsbrist gjorde att jag fick dra ner på mina ambitioner, och inriktningen ändrades när jag förstod att verksamhet för läs- och skrivhandikappade är något relativt ovanligt. Istället för att mäta förekomsten handlade det snarare om att förstå varför eller varför inte verksamhet förekom.

Jag valde att begränsa undersökningen till ett län, vilket av främst praktiska anledningar blev Södermanlands. Trots att jag ville ha en djupare förståelse för ämnesområdet, insåg jag att jag inte kunde intervjua samtliga bibliotekarier i Södermanlands län. Jag ansåg att en stor del av den information jag behövde skulle framkomma även med hjälp av enkätsvar och skickade därför ut frågeformulär till ett antal sörmländska folkbibliotek.

Enkäterna gav en bild av hur verksamheten såg ut över länet, men inte tillfredsställande svar på vilka hinder som finns för bibliotekens verksamhet för dyslektiker. Jag genomförde därför intervjuer med bibliotekarier på tre folkbibliotek och en länsbibliotekarie där tanken var att fördjupa informationen jag hade fått via enkäterna. Förmodligen hade undersökningen gett ett än mer rättvisande resultat om jag hade hunnit genomföra intervjuer med personal på samtliga bibliotek istället för att be dem fylla i enkäter, men enkäterna gav en överblick över länets verksamhet och en bra utgångspunkt vid intervjuerna.

Nackdelen med att både använda intervjuer och enkäter var att materialet blev stort och inte helt lätthanterligt. Jag upplevde dock att kombinationen av enkäter och intervjuer gav så pass mycket information att det var värt de extra timmar det tog att gå igenom svaren.

### 1.2.1. Enkäter

Enkäten bestod till största delen av öppna frågor, det vill säga frågor utan fasta svarsalternativ. Dels tyckte jag att öppna frågor passade mitt syfte och dels hade jag inte, när frågeformuläret gjordes, tillräckliga kunskaper i ämnet för att kunna utforma fasta svarsalternativ. Jan Trost varnar i sin metodbok för just öppna frågor; svaren kan vara svåra att tyda, det är svårt att handskas med svaren och människor skriver olika mycket eller ingenting alls.<sup>7</sup> Samtliga problem dök upp under bearbetningen av materialet. Problemen med enkäten kommer att diskuteras ytterligare under rubriken ”Analys och diskussion”.

Frågorna i enkäten var alltså främst av kvalitativ karaktär, men det förekom frågor om sådant som antal besök och utlån per år. Dessa kan betecknas som kvantitativa, men som Holme & Solvang skriver, i många undersökningar kan man ”med fördel kombinera båda dessa huvudsakliga angreppssätt”.<sup>8</sup> Enkäterna skickades ut till 30 av Södermanlands läns 47 bibliotek. Vid urvalet ville jag få en jämn fördelning av enkätsvar från de olika kommunerna, vilket kan ha lett till att jag valde bort större bibliotek till förmån för små filialbibliotek på mindre orter. De bibliotek som enbart fungerade som skolbibliotek valdes bort, däremot inte de integrerade folk- och skolbiblioteken. Tre sjukhusbibliotek fick också varsin enkät att fylla i, för att se om det eventuellt fanns någon skillnad i bemötande av dyslektiker jämfört med folkbibliotek.

### 1.2.2. Intervjuer

Biblioteken där jag genomförde intervjuer valdes ut med hänsyn till storlek och placering i länet för att få en så stor spridning som möjligt. De personer jag blev hänvisad till efter att ha förklarat syftet med intervjun var i två fall socialbibliotekarie och i det tredje chefsbibliotekarie. Samtliga arbetade på respektive kommuns huvudbibliotek. En länsbibliotekarie vid Södermanlands länsbibliotek, med särskilt ansvar för social verksamhet och barnverksamhet, intervjuades också för att ge en översikt av verksamheten i länet och en uppfattning om länsbibliotekets roll.

Jag hade inte i förväg bestämt antal intervjuer, men då de indikerade samma sak beslöt jag mig för att fyra var tillräckligt. Den sista intervjun hölls via telefon på grund av att vi hade besvär med att jämka samman våra almanackor. Jag tror dock inte att det påverkade resultatet på ett negativt sätt, möjligtvis blev intervjun mer strukturerad än de övriga.

Intervjuerna var annars av karaktären semistrukturerade; jag hade ett antal frågeområden med tillhörande följdfrågor för att belysa vissa bestämda områden. Trost skriver att man i kvalitativa intervjuer inte bör ha frågeformulär med i förväg formulerade frågor utan i stället en lista över frågeområden, och i möjligaste mån låta den intervjuade styra ordningsföljden i samtalet.<sup>9</sup> Då ämnet för intervjun var något som bibliotekarierna själva hade mest kunskaper om upplevde jag också att mest information kom fram då de intervjuade styrde samtalet och jag ställde följdfrågor.

---

<sup>7</sup> Trost, Jan (1994). *Enkätboken*. Lund: Studentlitteratur, s 68

<sup>8</sup> Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997). *Forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur, s. 88

<sup>9</sup> Trost, Jan (1993). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur, s 25

### 1.2.3. Analys av materialet

Under arbetets gång sökte jag efter en teoretisk ram att använda vid analysen av materialet. Jag hade en relativt klar bild av vad jag ville undersöka, men kunde inte hitta någon modell som passade till mitt syfte. Ämnet tangerar en rad discipliner, som sociologi, pedagogik och samhällsvetenskap. Ingen av de få tidigare undersökningarna som jag har kunnat hitta kring dyslektikers och funktionshindrades situation på folkbibliotek utgick från något annat än tidigare litteratur och den egna empirin. Det fanns alltså anledning att tro att det inte skulle tillföra uppsatsen något att tvinga in resultatet i en teoretisk ram som inte helt passar syftet. Jag valde därför att ställa det insamlade materialet från intervjuer och enkäter i relation till tidigare undersökningar och de dokument som styr folkbibliotekens arbete när det gäller besökare med dyslexi.

Ett exempel på andra möjliga sätt att analysera materialet är diskursanalys, där man utgår från att vårt sätt att uttrycka oss och tala inte neutralt avspeglar vår identitet och syn på världen utan är med och formar den.<sup>10</sup> En av uppsatsens frågeställningar berör bibliotekariernas medvetenhet om dyslektiker och verksamhet för dyslektiker på bibliotek, och där skulle en diskursanalys av intervjuerna eventuellt kunna belysa attityder och värderingar. Jag ansåg dock att en diskursanalys ändå inte var helt relevant för uppsatsen, då mitt övergripande syfte var att göra en deskriptiv undersökning av tillgänglighet för dyslektiker på bibliotek och inte i första hand att analysera bibliotekariernas åsikter i frågan.

## 1.3. Litteratursökning

För att ge en bakgrund till ämnet inleds uppsatsen med ett avsnitt som rör dyslexi som begrepp, vad det kan innebära att ha läs- och skrivsvårigheter samt material för dyslektiker som besöker bibliotek. Det var inte svårt att hitta texter till avsnittet; litteratur för och om dyslektiker finns i stor mängd på både folk- och universitetsbiblioteken i Göteborg och Borås. För att göra ett urval har jag till största delen använt svensk litteratur. Då flera av de artiklar jag har hittat i internationella databaser är skrivna av svenska författare har jag också anledning att tro att Sverige ligger långt framme när det gäller forskning kring dyslexi och hjälpmedel. Mycket är skrivet under 90-talet och i samband med Dyslexikampanjen, vilket gör litteraturen relativt färsk. Sökningar på Internet har också gett en hel del användbart material.

Tidigare undersökningar om dyslektiker och bibliotek fann jag dock i begränsad mängd. Vid en sökning i de databaser jag ansåg var mest relevanta, LISA, ERIC och Nordiskt BDI-index, nämndes dyslektiker oftast i artiklar om bibliotek och handikapp i allmänhet eller i samband med undervisning. En anledning kan säkert vara att dyslexi klassades som handikapp först 1990, och att det helt enkelt inte hunnits göras så många undersökningar. Ett undantag är Hazel Rutledges doktorsavhandling om tillgängligheten för dyslektiker på engelska folkbibliotek från år 2000.<sup>11</sup> En dansk undersökning av

---

<sup>10</sup> Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur, s. 7

<sup>11</sup> Rutledge, Hazel (2000). *Public Library Provision of Resources for Dyslectic Individuals*. Doktorsavhandling vid Loughborough University 2000

danska folkbiblioteks tillgänglighet för funktionshindrade finns med i avsnittet,<sup>12</sup> liksom Kulturrådets två undersökningar om bibliotekens särskilda tjänster respektive funktionshindrades kulturutövande.<sup>13</sup>

## 1.4. Definitioner

*Funktionshinder* betecknar den begränsning i en persons förmåga som är en följd av skada, sjukdom eller annan störning.<sup>14</sup>

*Handikapp* är den begränsning som funktionshindret innebär för en person i hans eller hennes dagliga liv. Funktionshinder är knutet till den egna kroppen, medan handikapp är beroende av den omgivande miljön och uppstår i mötet med en omgivning med bristande anpassning.<sup>15</sup>

*Läs- och skrivhandikapp* gör att man har svårigheter med att läsa, skriva och/eller ta till sig texter. Det kan ha flera orsaker, exempelvis synskada, dyslexi, afasi eller lättare förståndshandikapp.<sup>16</sup>

*Dyslexi* har den person vars läs- och skrivförmåga ”ligger avsevärt under den nivå som hans förståndsmässiga eller intellektuella nivå skulle medge”.<sup>17</sup> Begreppet är internationellt och kommer från grekiskans *dys*, som betyder fel eller miss, och *legin*, som betyder läsa. Ungefär 300 000 svenskar beräknas vara dyslektiker.<sup>18</sup>

*Kompensatoriska hjälpmedel* är sådant som på olika sätt ersätter eller övervinner ett handikapp, som till exempel en talbok eller en dator med hjälpprogram.<sup>19</sup>

Med *verksamhet för dyslektiker* menas här biblioteksservice som specifikt riktar sig till grupper med läs- och skrivsvårigheter som beror på dyslexi. Verksamheten kan vara projekt av olika slag, datorkurser, informationskampanjer eller samarbete med föreningar, skolor och arbetsförmedlingen.

---

<sup>12</sup> Nyeng, Per (1999). Store brister i bibliotekernes betjening af handicappede, *Bibliotekspresen* nr 8 1999, 234 -235

<sup>13</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur – Kartläggning och handlingsprogram* (1998). Stockholm: Statens kulturråd 1998:3) och *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999). Stockholm: Statens kulturråd. (Rapport från Statens kulturråd 1999:2)

<sup>14</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 54

<sup>15</sup> *Ibid*, s. 54

<sup>16</sup> Andersson, Bodil. Vad är lässvårigheter? (2001). <http://www.fmls.nu/sprakaloss/index.htm> [20020912]

<sup>17</sup> FMLS (2002). Om FMLS : Förbundet mot Läs- Och Skrivsvårigheter. <http://www.fmls.nu> [20020911]

<sup>18</sup> Seth, Irene, Heimdal, Suzanne & Janson, Eva (1997). *Dyslexi för föräldrar*. Stockholm:

Informationsförlaget, s .11

<sup>19</sup> Persson, Bertil & Ödman, Maj (1997). *Bli vän med orden*. Stockholm: Johansson & Skyttmo, s. 56

## 2. Dyslexi

Dyslexi är ”en störning i kodningen av skriftspråket orsakad av en defekt i det fonologiska systemet”, skriver Torleiv Høien och Ingvar Lundberg.<sup>20</sup> Exakt vad det är som orsakar störningen vet inte forskarna i detalj, men de har kunnat konstatera att dyslektiker har små avvikelser i hjärnans språkcentra och annorlunda uppkopplingar i vissa begränsade delar av hjärnan. Personer med dyslexi kan ha problem med siffror, korttidsminnet, koncentration, motorik och strukturering, men dyslexi har ingenting med intelligens att göra.<sup>21</sup> Istället verkar vissa delar av hjärnan hos dyslektiker vara mer utvecklade än hos andra, och det brukar framhållas att exempelvis Albert Einstein och Winston Churchill förmodligen var dyslektiker.<sup>22</sup>

Det finns i huvudsak två kännetecken på dyslexi, skriver Høien och Lundberg vidare; svårigheter med att läsa ord och med rättskrivning. Svårigheterna med att läsa kan visa sig genom problem med att skilja ljudlika och formlika bokstäver från varandra, att binda samman ljud till ord och att känna igen ord som helheter. Vid skrivning kan bokstäver utelämnas eller läggas till, två ord slås ihop till ett eller orden stavas precis som de uttalas.<sup>23</sup> Det är dock inte själva dyslexin som ärvt utan anlagen, och vilken omfattning funktionsnedsättningen får beror på miljöfaktorer av olika slag. Läsförmågan går att öva upp, särskilt om läs- och skrivträningen börjar tidigt, och praktiskt taget alla med läs- och skrivsvårigheter kan nå en god eller funktionell läsförmåga.<sup>24</sup>

### 2.1. Dyslektiker i samhället

Om man enbart kunde hämta ut pengar genom att sjunga Gubben Noak för postkassörskan, hur många skulle då få ut sina pengar? Den som inte kan sjunga anses inte för dum, för alla kan inte lära sig sjunga rent. Men läsa och skriva måste man. Annars är man dum. Dum i Sverige är den som har svårt med orden.<sup>25</sup>

Enligt Världshälsoorganisationen är ett handikapp inte en egenskap hos individen utan ett hinder relaterat till miljön. Det innebär att när samhället förändras kan också ett funktionshinder komma att bli ett handikapp. I västvärlden, där utbyte av skriftlig information spelar stor roll, är det naturligtvis ett oerhört stort handikapp att ha läs- och skrivsvårigheter. I arbetslivet ställs allt högre krav på skriftfärdigheter och i det dagliga livet fyller vi i blanketter, läser skyltar, informationsblad, menyer och textremsor på TV. Dyslexi yttrar sig då som ”en bristande förmåga att använda skriven text och/eller att skriva text för att kunna fungera i samhället och fylla kraven i olika vardagssituationer;

---

<sup>20</sup> Høien & Lundberg (1992), s. 27

<sup>21</sup> Lindell, CG & Sonya (1996). *Dyslexi – problem och möjligheter*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan, s. 29

<sup>22</sup> Johansson, Judith & Madison, Sigrid (1997). *Dyslexi – Vad är det? Vad kan vi göra?* Ängelholm: Kommunlitteratur, s 10

<sup>23</sup> Høien & Lundberg (1992), s. 18

<sup>24</sup> Johansson & Madison (1997), s. 4

<sup>25</sup> Ekegren, Staffan (1996). *Det var ju inte dum jag var : 13 dyslektiker begär Ordet*. Eskilstuna: Eskilstuna stads- och länsbibliotek, s. 24

att kunna tillgodose sina behov och personliga mål; att öka sina kunskaper och utvecklas i enlighet med sina förutsättningar”.<sup>26</sup>

Dyslexi är ett dolt handikapp som inte visar sig förrän omgivningen ställer krav på läs- och skrivfärdigheter, vilket för de flesta är när de börjar skolan och ska lära sig läsa.<sup>27</sup> Numera är dyslexi ett vedertaget begrepp, och när kunskaperna ökar blir också förståelsen större för de barn som har svårt för att förstå hur bokstäver och ord hänger ihop. Men för många av dem som nu är vuxna finns ”ångesten, känslan av att vara sämst, att inte duga”, och både barn och vuxna som skäms över och försöker dölja sina problem med läsning och stavning kan få emotionella problem som magbesvär, huvudvärk och mardrömmar.<sup>28</sup> Att ha dyslexi kan få svåra konsekvenser för den enskilde, mänskligt, socialt och ekonomiskt.<sup>29</sup>

Dyslexi handlar alltså om mer än att bara ha svårigheter med att läsa och skriva. Så här berättar Karin Rosengren i en rapport från TPB:

Jag ville vara med i samhällsdebatten, men det kunde jag inte förut. I föreningar så frågar alltid de andra ”Har du läst den boken?” Jag ville så gärna gå med i Amnesty, och gick en gång i en grupp. Men allt gick ut på att man skulle skriva brev och läsa. Jag skämdes och jag grät för att jag inte kunde vara med, fast jag så gärna ville det.<sup>30</sup>

För att människor ska kunna utnyttja sina rättigheter är det i många fall en förutsättning att de kan läsa och förstå det de läser. Att ha dyslexi kan då leda till att en person blir utestängd från stora delar av samhället, vilket innebär en demokratisk förlust. ”Mycket talar för att förmågan att söka och hitta information, bland annat på Internet, kommer att ha stor betydelse för demokratin i framtiden”, konstateras i näringsdepartementets skrift *Ett Informationssamhälle för alla* från 2000.<sup>31</sup> Tillgänglighet till information genom exempelvis kompensatoriska hjälpmedel blir då en demokratisk rättighet.

## 2.2. Föreningar

FMLS, Förbundet funktionshindrade med läs- och skrivsvårigheter, grundades 1979 som en vänförening av ett antal elever som då läste grundläggande svenska på fyra folkhögskolor. Föreningen började snart driva informations- och rådgivningsverksamhet, och hade 2001 genom lokalföreningar, länsföreningar och riksförbund över 5000 medlemmar. Förbundets syften är bland annat att verka för att utbildningen för personer med läs- och skrivsvårigheter utvecklas, att samhällets tolerans mot dessa förbättras och att sprida information om läs- och skrivsvårigheter. FMLS driver SkrivKnuten, där lärare, socionomer och personer som själva har läs- och skrivsvårigheter ger stöd och råd till dyslektiker samt informerar på till exempel skolor och arbetsplatser.<sup>32</sup> Tidningen *Läs- & Skrivsvårigheter* som utges av FMLS har en

<sup>26</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 59

<sup>27</sup> Arte, Hans (1996), *Dyslexidebatten – ett förvirrande skådespel. Dyslexin i skolsamhället*, s. 26-31. Stockholm: Lärarnas Riksförbund, s.29

<sup>28</sup> Ericsson (2001), s. 27

<sup>29</sup> Lindell, CG & Lindell, Sonya (1996), s. 12

<sup>30</sup> Önnestam, Mona (1998). *När böckernas värld öppnar sig : Dyslektiker berättar om talböckernas stora betydelse*. Talboks- och punktskriftsbiblioteket, rapport 1998:1, s. 15

<sup>31</sup> *Ett Informationssamhälle för alla* (2000). Stockholm: Näringsdepartementet N 2000.058, s. 14

<sup>32</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 60

upplaga på ungefär 20 000 exemplar och föreningen verkar idag i och med rollen som handikapporganisation som remissinstans för statliga utredningar.

År 1989 bildade ett antal föräldrar Föräldraföreningen för ordblinda barn, FOB, numera Föräldraföreningen för dyslektiska barn. Svenska dyslexiföreningen organiserar yrkesverksamma på området, som lärare, logopedier och psykologer, medan Svenska dyslexistiftelsen är en sammanslutning av forskare inom ämnet.<sup>33</sup>

### 2.3. Dyslexikampanjen

På initiativ av Elisabet Reslegård startade FMLS, Svenska dyslexistiftelsen och Svenska dyslexiföreningen den riksomfattande Dyslexikampanjen som pågick 1996-1998. Huvudmålet var att ge kunskaper om och förändra attityden mot dyslexi och läs- och skrivsvårigheter.<sup>34</sup> Kampanjen stöddes aktivt av bland andra Handikappombudsmannen, Handikappinstitutet, Tal- och punktskriftsbiblioteket, studieförbund, länsbiblioteken, fackliga organisationer och företag och fick en mycket stor genomslagskraft. Målet, att öka förståelsen och ändra synen på människor med läs- och skrivsvårigheter, uppnåddes mer än väl och var för dyslektiker ”det viktigaste som hänt under 1990-talet”, menar Britta Ericsson, doktor i pedagogik och aktiv under Dyslexikampanjen.<sup>35</sup>

Biblioteken var mycket aktiva i kampanjen och verkade på många håll som den sammanlänkande kraften i arbetet. Södermanland fungerade som modellän för Dyslexikampanjen och länsbiblioteket tog då initiativ till ett antal kommunala samrådsgrupper där representanter från skola, bibliotek, AMU, FMLS, försäkringskassa, kommunens handikappansvarige var representerade. Nya kontakter, med exempelvis länsarbetsnämnden, Samhall och kriminalvårdsstyrelsen togs upp. Samrådsgrupperna skulle verka för att förändra attityder kring läs- och skrivsvårigheter, förmedla idéer och kunskaper om den egna verksamheten och ordna utbildning för personal och beslutsfattare inom det egna verksamhetsområdet. Liknande samrådsgrupper bildades i flera kommuner i Södermanland och i vissa kommuner fortsatte samarbetet efter att kampanjen hade avslutats.<sup>36</sup>

---

<sup>33</sup> FMLS (2002), [20020911]

<sup>34</sup> Ibid.

<sup>35</sup> Ericson (2001), s 27

<sup>36</sup> *Likvärdig service! Bibliotekens tjänster till äldre och funktionshindrade* (2000). Lund: Bibliotekstjänst, s. 127 samt intervju med länsbibliotekarie på Södermanlands länsbibliotek, maj 2002

### 3. Dyslexi och bibliotek

Folkbiblioteket, den mest spridda kulturinstitutionen och genom sin stora lokala spridning central i kulturlivet, har enligt Kulturrådet en stor uppgift i att göra kultur mer tillgängligt för alla.<sup>37</sup> Tillgänglighet till information som en demokratisk rättighet ger också biblioteken ett stort ansvar för att tillhandahålla information till alla i samhället, däribland dyslektiker.

Utmaningen för biblioteken ligger i att nå de dyslektiker som sällan eller aldrig har varit på ett bibliotek och förknippar det med läsning och misslyckande. Projekt av olika slag, där biblioteket och dess resurser presenteras, kan för många dyslektiker vara en inkörsport till biblioteket. Föreläsningar på föreningsmöten, utställningar och bokpresentationer är exempel på detta, liksom IT-projekt och läs- och skrivstugor. Information via lokala medier, press och radio, är också en möjlighet. Det gäller att väcka en lust att läsa och skriva, till exempel genom att knyta an till ett intresse.<sup>38</sup>

Att fånga intresset hos målgrupperna är en sak, svårare är att göra dem till regelbundna biblioteksbesökare - det tar tid att ändra människors vanor. Viktigt är att ta hand om dyslektiker som har tagit sig till biblioteket och försöka få en förståelse för deras situation.<sup>39</sup> I boken *Det var ju inte dum jag var* har Staffan Ekegren sammanställt tretton vuxna dyslektikers berättelser om deras möte med biblioteket.

Jaha, sa hon till slut, du kan ju välja någon Guillou på hyllan här, och svepte med handen utmed raden av kassetter. Hur skulle jag kunna läsa? Texten på ryggarna var inte bara liten, den stod på högkant tätt ihop med andra, jag som hade fullt upp med att koncentrera mig på en enda. Blir dom många stressar jag upp mig och spänner ögonen; dom tröttnar, dom grumlar sig. En massa bokstäver utspillda på ett fat som man håller upp framför ögonen.<sup>40</sup>

Med enkla resurser kan man få en välkomnande miljö i biblioteket för dyslektiker, skriver Gyda Skat Nielsen, ansvarig för uppsökande verksamhet vid Søllerøds bibliotek i Danmark. Hon ger några exempel på vad som kan göras:

- Placera avdelningen med talböcker eller lättlästa böcker centralt, så att det inte är svårt att hitta dit.
- Skylta tydligt, gärna med symboler.
- Placera gärna en kassettspelare vid talboksavdelningen, så låntagaren kan lyssna medan han eller hon väljer bok.
- Informera om exempelvis möjligheten att beställa talböcker som inte finns på det lokala biblioteket.
- Erbjud en "egen" bibliotekarie med kunskaper om lässvårigheter och material till dyslektiker. Hon eller han bör ha kontakter med skola, lokala myndigheter, institutioner och organisationer för att kunna ge sina låntagare så bra service som möjligt.<sup>41</sup>

<sup>37</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s. 74

<sup>38</sup> *Likvärdig service!* (2000), s. 20

<sup>39</sup> *Ibid*, s. 77

<sup>40</sup> Ekegren (1996), s. 92

<sup>41</sup> Nielsen, Gyda Skat (1998). Dyslexia, an invisible handicap – a challenge for the libraries. *Scandinavian Public Library Quarterly*, nr 3 1998, s. 7- 10

Det är viktigt med en personlig kontakt och bibliotekarier som är kunniga om handikappet och förstår vilka svårigheter det för med sig. Den som har behov av talböcker har exempelvis i de flesta fall svårt att ta del av skriftlig information på datorskärmar, foldrar och lånekvitton. Att bara hänvisa till en hylla eller peka på boktiteln på en skärm är då inte till någon större hjälp för någon som har svårt att läsa vad där står. Anpassning av biblioteket till dyslektiker behöver inte kosta stora summor eller innebära radikala förändringar, i många fall handlar det bara om medvetenhet.

Lisbeth Flodman, ordförande för Eskilstunas lokala FMLS-förening, berättar att hon känner många dyslektiker som upplever bibliotek som något negativt.<sup>42</sup> Själv älskar hon att besöka biblioteket och önskar att fler fick möjlighet att uppleva den lugna atmosfär och det material som finns där. Hon tror att många dyslektiker inte vet vad biblioteket har att erbjuda och det är ett problem att upplysa om det. ”Vi dyslektiker är ju olika i sätt att ta till oss information”, säger Flodman, men hon tror ändå att det bästa sättet att sprida information är via skriftligt material. Det viktiga är att det skrivs lättfattligt, tydligt och med stor stil.

Brist på information är ett problem, men det är också osäkerhet och ibland skräck som gör att dyslektiker inte besöker biblioteket. Många av de dyslektiker hon har pratat med har en önskan att ”bli vän” med biblioteken men böckerna ”bara kastar sig över dem” och de vänder i dörren. Känslan av instängdhet är värre i ett mindre bibliotek, där lokalen kan vara mörk och instängd och bokhyllorna står trångt. Lisbeth Flodman ger några tips på vad som kan underlätta för en dyslektiker vid ett biblioteksbesök:

- Ljus entré med exempelvis en utställning, så besökarna inte översköljs med böcker från början.
- Ljus byggnad med rymd, så det är lätt att få en överblick och hitta.
- Personal att fråga om hjälp i anslutning till entrén eller så tidigt som möjligt.
- Talböcker, bok & band och lättläst i en avskild men inte ”undanskuffad” avdelning som är lätt att hitta till.
- Vållvilliga och hjälpsamma bibliotekarier.

Sitt eget bibliotek tycker Flodman är mycket bra, men något hon skulle kunna önska är fler datorer och möjlighet att få hjälp att använda dem. IT och Internet ger stora möjligheter, men det kan också göra att många hamnar på efterkälken. Dyslektiker är mindre benägna att vilja använda sig av datorer och kan vara lite rädda för den nya tekniken, säger hon, vilket gör att de som redan kan drar ifrån ännu mer.

Medvetenheten och förståelsen hos bibliotekspersonalen har ökat, det händer numera sällan att någon berättar för Lisbeth Flodman om att ha blivit nekad att låna talböcker. Det beror både på Dyslexikampanjen och att FMLS har jobbat aktivt, tror hon. Men det finns mycket kvar att göra. Egentligen är svårigheterna med att läsa och skriva inte det jobbigaste med att ha dyslexi. Det handlar mycket om kringsymptomen, att ha svårt för strukturering och planering, och också förståelsen och attityden hos andra. Den ”dumstämpel” som ibland sätts på en är svår att tvätta bort, säger Lisbeth Flodman.

---

<sup>42</sup> Telefonintervju med Lisbeth Flodman 20020515

## 3.1. Styrdokument

Det finns en rad nationella och internationella dokument som styr folkbibliotekens arbete och funktionshindrades rättighet till samma möjligheter som andra att ta del av samhällets utbud.

### 3.1.1. FN:s standardregler

I december 1993 antog FN:s generalförsamling ett förslag om internationella regler för personer med funktionshinder, med syfte att säkerställa deras rättigheter och delaktighet i alla medlemsländer. Här finns principiella ståndpunkter vad gäller rättigheter, möjligheter och ansvar, men det ges också konkreta förslag på hur ett land kan underlätta för funktionshindrade och skapa ett mer tillgängligt samhälle. Som medlemsland ställer sig Sverige bakom reglerna och har dem som utgångspunkt vid handikappolitiskt arbete och säger sig aktivt verka för att omsätta reglerna i politiken. Några av dem är av särskilt intresse för bibliotek och andra informationsförmedlande organisationer:

#### *Ökad medvetenhet*

Staterna bör ta initiativ till och stödja informationskampanjer om människor med funktionshinder.

#### *Tillgänglighet*

Oavsett vilka funktionshinder människor har, bör staterna utveckla metoder för att göra information och dokumentation tillgängliga för olika grupper med funktionsnedsättning. Nya datoriserade informations- och servicesystem som erbjuds allmänheten ska vara tillgängliga eller anpassas så att de blir tillgängliga för människor med funktionsnedsättning. Utveckling och användning av särskild teknik bör också utvecklas, så att litteratur, film och teater görs tillgängliga för personer med funktionsnedsättning.

#### *Policy och planering*

Staterna bör ta initiativ till och planera en policy som stimulerar och stödjer åtgärder på regional och lokal nivå. Kommuner kan bli hjälpta i utvecklandet av handlingsprogram genom exempelvis handböcker, checklistor eller utbildningar. Staten har det yttersta ansvaret, men alla som på något sätt är ansvariga för förmedling av information i samhället bör uppmuntras att se till att deras verksamheter görs tillgängliga för människor med funktionshinder.<sup>43</sup>

---

<sup>43</sup> *Standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet* (1995). Stockholm: Utrikesdepartementet, Socialdepartementet

### 3.1.2. UNESCO:s folkbiblioteksmanifest

FN:s organ för utbildning, vetenskap, kultur och kommunikation, UNESCO, utarbetade 1994 ett folkbiblioteksmanifest, där folkbiblioteket beskrivs som en levande samhällskraft och en viktig grund för demokrati och utbildning. Det innebär att bibliotekets utbud ska vara tillgängligt för alla, och särskilda tjänster och material ska kunna erbjudas dem som av någon anledning inte kan utnyttja det vanliga utbudet, som språkliga minoriteter och personer med olika handikapp. Utbudet bör förutom de traditionella samlingarna inkludera alla typer av media och modern teknologi.<sup>44</sup>

### 3.1.3. EU

EU:s ministerråd antog 1996 en resolution som innebär ett ställningstagande för att medlemsländerna ska arbeta efter de principer som fastställts i FN:s standardregler. Ländernas olika institutioner ska integrera handikappfrågorna och beakta tillgänglighetsaspekten i alla relevanta områden. Kontakten med de direkt berörda och deras organisationer bör också öka. 1992 utfärdade Europarådet rekommendationer för handikappområdet, där avsnitt 8 rör frågor kring kultur och fritid:

8.1. Alla fritids-, kultur- och semesteraktiviteter bör tillgängliggöras för personer med funktionshinder. Dessutom bör särskilda aktiviteter tillhandahållas när de efterfrågas av personer och när detta är möjligt.(...)

8.2. Strukturella, tekniska, fysiska och attitydhinder som begränsar utbytet av ovanstående aktiviteter bör avlägsnas. (...) Utbildning om funktionshinder bör finnas allmänt tillgänglig för personal inom fritids- och kulturförvaltningarna. Kultur- och fritidslokaler bör planeras och utrustas så att de är tillgängliga och kan utnyttjas av personer med funktionshinder.<sup>45</sup>

### 3.1.4. Kulturpolitiska mål

1996 beslutade riksdagen om nya nationella kulturpolitiska mål, med ambitionen att de ska vara vägledande för all offentlig kulturverksamhet. För dyslektiker är de två första målen av intresse, då de handlar om allas lika rättighet att få del av kulturlivet. Yttrandefriheten ska värnas, och det ska finnas reella förutsättningar för alla att använda den. En reell yttrandefrihet ”kräver att alla har tillgång till ett språk, till kunskaper och information” samt ”en mångfald arenor, som är tillgängliga för människor oberoende av social tillhörighet, kön, yrke, geografisk belägenhet, etniskt ursprung eller funktionshinder”. Vidare är målet att alla ska få möjlighet till delaktighet i kulturlivet, kulturupplevelser samt eget skapande.<sup>46</sup>

---

<sup>44</sup> IFLA (20011218). UNESCO Public Library Manifesto.  
[www.ifla.org/documents/libraries/policies/unesco.htm](http://www.ifla.org/documents/libraries/policies/unesco.htm) [20020301]

<sup>45</sup> Council of Europe. Rekommendation No. R. (92) 6., efter *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s. 25

<sup>46</sup> *Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU1 Kulturpolitik, m.m.* (1996). Stockholm: Sveriges Riksdag

### 3.1.5. Bibliotekslagen

I den svenska bibliotekslagen från 1996 slås fast att alla medborgare ska ha tillgång till folkbibliotek, till "... främjande av intresse för läsning och litteratur, information, upplysning och utbildning samt kulturell verksamhet i övrigt".<sup>47</sup> Här står också att

folk- och skolbiblioteken skall ägna särskild uppmärksamhet åt funktionshindrade samt invandrare och andra minoriteter bl. a genom att erbjuda litteratur på andra språk än svenska och i former särskilt anpassade till dessa gruppers behov.<sup>48</sup>

Bibliotekslagen är en ramlag, vilket innebär att varje kommun själv får avgöra på vilket sätt den ska uppfylla lagens intentioner.<sup>49</sup> Bibliotekens ansvar är dock tydligt uttryckt; om alla medborgare ska ha tillgång till bibliotekens verksamhet krävs särskilda insatser och anpassade media.

## 3.2. Biblioteksplaner

Så här definierar Svensk Biblioteks förening en biblioteksplan:

Med en biblioteksplan avses ett politiskt förankrat styrande dokument som omfattar en analys av det samlade biblioteksbehovet i en kommun och åtgärder för hur dessa behov ska tillgodoses. Denna biblioteksplan skall förutom folkbiblioteksverksamheten också innefatta biblioteksbehovet vad gäller utbildning, omsorg, vård och skola.<sup>50</sup>

"I framtiden kommer det att vara helt nödvändigt med en aktiv planering och en tydlig plan för olika verksamheter", skriver Kent Johansson som 2001 var kommunalråd i en kommun i Västra Götalandsregionen. "Anledningen är att vi nu och i framtiden på ett helt annat sätt kommer att arbeta i olika former av nätverk och verksamheter som drivs och förändras i kontakt med varandra."<sup>51</sup> Planen bör bygga på och harmoniera med UNESCO:s folkbiblioteksmanifest och skolbiblioteksmanifest samt Bibliotekslagen.<sup>52</sup> Johansson menar också att en plan bör utarbetas i en process och dialog mellan förtroendevalda, förvaltning, kulturarbetare och övriga medborgare för att få störst effekt. Den ska anpassas för varje enskild kommun utifrån de förutsättningar och behov som är specifika just där.<sup>53</sup> För att planen ska hållas aktuell krävs också att den följs upp och revideras.<sup>54</sup>

Måldokument och verksamhetsplaner där bibliotekets verksamhet nämns saknades i nästan hälften av de undersökta kommunerna i Kulturrådets rapport *Funktionshindrades tillgång till kultur – Kartläggning och handlingsprogram*. Där mål förekom var de ofta mycket allmänt hållna och saknade förankring hos politiker, chefer och personal. Undersökningen pekade på att måldokument spelar roll; i de kommuner som bedrev väl fungerande särskilda tjänster hade också väl formulerade mål för verksamheten som

---

<sup>47</sup> *Bibliotekslag* (1996), 2 §

<sup>48</sup> *Ibid.*, 8 §

<sup>49</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 6

<sup>50</sup> Axelsson, Peter, red (2001). *Biblioteksplaner – en idéskrift*. Lund: Bibliotekstjänst, s. 5

<sup>51</sup> *Ibid.*, s. 16

<sup>52</sup> *Ibid.*, s. 11

<sup>53</sup> *Ibid.*, s. 9

<sup>54</sup> *Ibid.*, s. 70

också var förankrade i bibliotekets organisation, då målen ger verksamheten status och gör den synlig.<sup>55</sup>

### 3.3. Länsbibliotekens roll

Kommunbiblioteken har idag allt större specialistkunskaper, vilket har gjort att länsbibliotekarierna skaffar sig en mer generell kompetens. Men kommunbiblioteken kan fortfarande behöva stöd, exempelvis när det gäller utbildning. I takt med IT-utvecklingen har behovet av fortbildning ökat hos personalen på kommunbiblioteken. Länsbibliotekets roll som utbildare har förstärkts de senaste decennierna, och det har en rådgivande, informerande och drivande funktion i olika biblioteksfrågor. Länsbiblioteket kan också anordna möten, konferenser, fortbildningar och initiera projekt och annan försöksverksamhet.<sup>56</sup>

Bland bibliotekspersonalen som arbetar med bibliotekens särskilda tjänster varierar upplevelsen av länsbiblioteket som ett stöd och socialbibliotekskonsulenten som en nära samarbetspartner, skriver Kulturrådet i sin rapport *Bibliotekens särskilda tjänster*. Vissa menar att länsbiblioteken är alltför passiva inom området. För kommuner med liten verksamhet uppfattas de länsvisa arbetsmötena som ett viktigt stöd, där det ges möjlighet att träffa andra som arbetar med samma sak och få tips om hur verksamheten kan drivas. Större kommuner verkar tycka att sådana möten spelar mindre roll, och att man redan vet mycket om kollegorna inom länet och deras verksamhet. I rapporten konstateras också att det finns ett samband mellan länsbibliotekens verksamhet inom området läshandikapp och situationen i respektive läns kommuner.<sup>57</sup>

### 3.4. Kompensatoriska hjälpmedel

#### 3.4.1. Organisationer

Hjälpmedelsinstitutet, fram till 1999 Handikappinstitutet, drivs av staten och landstingsförbundet och är ett centralt organ för frågor rörande tekniska hjälpmedel för funktionshindrade. Hjälpmedelsinstitutet, HI, stimulerar och initierar forskning och utveckling för att förbättra hjälpmedel, hjälpmedelsförsörjningen och tillgängligheten i samhället, bland annat genom bidrag till hjälpmedelstillverkare. HI har speciella utvecklingsprogram för att utveckla användningen av IT för funktionshindrade, däribland projektet Dyslexi och datorteknik – problem och möjligheter som avslutades 1991.<sup>58</sup>

---

<sup>55</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s. 110

<sup>56</sup> *Bibliotekets särskilda tjänster* (1999), s. 149

<sup>57</sup> *Ibid.*, s. 45f

<sup>58</sup> Hjälpmedelsinstitutet. Utveckling/forskning/projekt. <http://www.hi.se/it/nyteknik/Projekt/91-001.SHTM> [20020428]

Talboks- och punktskriftsbiblioteket, TPB, är en statlig myndighet och lånecentral som levererar litteratur samt bedriver forskning och utvecklingsarbete. TPB är ansvarigt för utgivningen av talböcker. Bland forskningsprojekten märks utvecklingen av den digitala talboken DAISY.<sup>59</sup>

Centrum för lättläst, fram till 1997 LL-stiftelsen, ger ut lättlästa böcker och den lättlästa nyhetstidningen *8 sidor*. Uppgiften från staten är att göra nyhetsinformation och litteratur tillgänglig för människor som har svårt att läsa eller är otränade i det svenska språket, och dyslektiker är en av målgrupperna.<sup>60</sup>

### 3.4.2. Talböcker

Talböcker är vanliga böcker som är inlästa på kassett. 1998 fanns ungefär 52 000 titlar inlästa. För den som vill öva läsfärdigheten finns också inspelningar i olika hastighet att låna, ibland tillsammans med den tryckta boken, så kallade Bok & band. Talböcker går inte som kassettböcker att köpa i handeln utan måste lånas på bibliotek. Rätt att låna talböcker har bland andra synskadade, rörelsehindrade, långtidssjuka och dyslektiker, men intyg för att visa att man är berättigad att låna behövs inte. 1995 stod vuxna dyslektiker för cirka 4 % av utlånen av talböcker, vilket är en mycket liten del med tanke på dyslektikernas stora antal.<sup>61</sup>

### 3.4.3. DAISY

Utvecklingen av den digitala talboken DAISY (Digital Audio-based Information System) initierades av TPB 1994 och sker i samarbete med datakonsultfirman Labyrinten Data AB. DAISY har väckt stor internationell uppmärksamhet, och 1996 bildades ett internationellt konsortium för att vidareutveckla projektet. Fyra år senare lanserades den första versionen av DAISY, bland annat efter samarbete med ett japanskt elektronikföretag. DAISY är en internationell standard för talböcker, och inför 2002 planeras utgivning av DAISY-talböcker över hela världen.<sup>62</sup>

I en DAISY-talbok, som är lagrad på cd-romskivor med plats för ca 50 timmar, kan man bläddra mellan kapitel, rubriker och sidor och markera intressanta avsnitt med bokmärken eller ”anteckningar” som görs i anslutning till texten. Systemet klarar dessutom överföringar av talboksmaterial som lagrats analogt, som exempelvis kassetter. I Sverige finns DAISY i större eller mindre utsträckning att tillgå på de flesta bibliotek. För att kunna lyssna på talboken används en dator med CD-romspelare eller särskilda talboksspelare. Några landsting har börjat förskriva talboksspelare som hjälpmedel och många bibliotek har skaffat talboksspelare för utlån.<sup>63</sup>

---

<sup>59</sup>Tal- och punktskriftsbiblioteket. Talbokens historia i Sverige i korta drag. <http://www.tpb.se/talbocker/historia/talhist> [20020428]

<sup>60</sup> Centrum för lättläst. Därför finns centrum för lättläst. <http://www.llstiftelsen.se/stiftelsen/index.html> [20020911]

<sup>61</sup> *Talboken i framtiden: Utredning om den svenska talboksmodellen* (1998). Stockholm: Talboks- och punktskriftsbiblioteket, s. 32

<sup>62</sup> Kerscher, George (2001). DAISY Consortium: information technology for the worlds blind and print-disabled population – past, present and the future. *Library Hi Tech* vol 19 nr 1 2001 s. 11-14

<sup>63</sup> Frågor och svar om DAISY (2001). Bilaga till *Bibliotek för alla*, nr 3 2001

### 3.4.4. Kassettböcker

Kassettböcker är oftast oförkortade böcker inlästa av författaren själv eller en skådespelare. Kassettböckerna är gärna, till skillnad från talböcker, inlästa med hörbar inlevelse och ibland dramatiserade. Det största svenska kassettboksförlaget var år 1998 Iris Förlag AB, numera Bonnier Audio, och hade då sedan år 1986 gett ut ca 400 kassettbokstitlar. Den viktigaste kanalen för spridning av böcker är en egen lyssnarklubb, men försäljningen via bokhandeln har ökat. På bibliotek finns också kassettböcker i allt större utsträckning, och där får alla som vill låna kassettböcker.<sup>64</sup>

### 3.4.5. Inläsningstjänst

Inläsningstjänst är en kostnadsfri service för enskilda läshandikappade, som kan få material inläst som inte går att få tag i på annat sätt. Producenter av information inom stat, landsting och kommuner har ett ansvar för att tillhandahålla information i anpassad form, och om producentansvaret fungerade fullt ut skulle behovet av inläsningstjänst minska betydligt. Också IT med talsyntes och förstoringsprogram kan minska behovet. I de flesta fall är inläsningstjänsten kopplad till länsbiblioteken.<sup>65</sup>

### 3.4.6. LL-böcker

LL-böcker är lättlästa böcker utgivna av LL-förlaget, som tillhör Centrum för lättläst. LL-böcker är skrivna med rak ordföljd och utan krångliga ord och långa meningar. De finns också i olika svårighetsgrader. Biblioteken är de största köparna av LL-böcker, även om försäljningen har minskat något.<sup>66</sup>

### 3.4.7. Datorer och IT

För datorer finns en mängd hjälpmedel som en dyslektiker kan ha nytta av. Nedan följer en lista över sådana hjälpmedel, delvis sammansatt utifrån ett informationsblad om Göteborgs stadsbiblioteks tjänster för personer med läs- och skrivhandikapp.<sup>67</sup>

- Skärmläsare kan läsa av informationen på bildskärmen och förmedla den vidare via
- talsyntes, en mekanisk uppläsning av texter ord för ord.
- Förstoringsprogram kan förstora hela eller delar av skärmen och ändra färger på bakgrund och text.
- Scanner gör det möjligt att scanna in texter, exempelvis brev, som datorn sedan läser upp eller förstorar.
- RATS är en tidningsdator där vissa tidningar finns att få upplästa med syntetiskt tal.
- Stava Rätt är ett rättstavningsprogram som är utvecklat för att kunna känna igen den sortens felstavningar som dyslektiker ofta gör.

<sup>64</sup> *Talboken i framtiden: Utredning om den svenska talboksmodellen* (1998), s. 55

<sup>65</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 158

<sup>66</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s. 87ff

<sup>67</sup> *Läs- och skrivstugan erbjuder läs- och skrivhjälpmedel*. Broschyr från Stadsbiblioteket Göteborgs stad

- Röststyrning, att datorn reagerar på tal, kan vara till stor hjälp liksom
- uppslagsverk och ordböcker på datormedia.

Dåvarande Handikappinstitutet lämnade 1997 ett förslag till handlingsprogram gällande IT för funktionshindrade och äldre. IT står här för all datorbaserad hantering av information och kommunikation. Informationsteknik kan leda till ökade svårigheter för funktionshindrade och äldre, då personlig service i snabb takt ersätts av IT-baserade tjänster. Kraven i samhället på att kunna skriva och snabbt tolka information blir successivt allt högre, och för att inte öka handikappen måste den nya tekniken göras tillgänglig och användbar. Samtidigt kan tekniken innebära nya möjligheter för funktionshindrade. För dyslektiker har IT delvis varit ett hinder, men i skola och arbetsliv bör resurser satsas så att den istället ge ett mervärde. Det som enligt förslaget krävs är utveckling av särskilda hjälpmedel och stöd till funktionshindrade och äldre. Allmänna produkter och tjänster ska utformas på ett sådant sätt att de passar så många som möjligt. Brukare och personal inom vård, skola och arbetsliv måste få ökad kunskap om IT och dess möjligheter, likaså beslutsfattare inom privat och offentlig sektor.<sup>68</sup>

### 3.5. Internet

För att göra webbplatser tillgängliga för personer med funktionshinder kan sidorna anpassas efter olika riktlinjer. Många av de riktlinjer som finns är baseras på W3C:s så kallade WAI-dokument. W3C, World Wide Web Consortium, grundades 1994 av Tim Berners-Lee i Massachusetts, USA. Sammanslutningen består av representanter från universitet och ett antal stora företag med Internetanknytning, däribland Ericsson, Microsoft, Nokia och Netscape. Tillsammans utarbetar de standardiseringsregler för Internet, för att på så sätt göra det tillgängligt för så många som möjligt. Deras riktlinjer för hur en webbplats bör vara utformad är vedertagna av Hjälpmedelsinstitutet.<sup>69</sup>

Riktlinjerna riktar sig dock mot en vid målgrupp och är generellt utformade för att täcka in alla typer av behov. År 2000 utförde konsultföretaget Nomos en undersökning på uppdrag av Hjälpmedelsinstitutet, där två webbplatser utvärderades av en grupp läs- och skrivhandikappade respektive lätt förståndshandikappade. Utvärderingen mynnade ut i en lista över sådant en konstruktör av en webbsida bör tänka på, här lätt omarbetad för att enbart innehålla anpassningar för en person med läs- och skrivsvårigheter.<sup>70</sup>

<sup>68</sup> *IT för funktionshindrade och äldre Förslag till handlingsprogram för åren 1998-2002* (1997). Vällingby: Handikappinstitutet, s. 135f

<sup>69</sup> Hjälpmedelsinstitutet. Tillgänglighet. [www.hi.se/Tillganglig/wai/wai\\_sve.shtm](http://www.hi.se/Tillganglig/wai/wai_sve.shtm) [20020428]

<sup>70</sup> FMLS (2001) *Riktlinjer för utformning av bättre webbplatser, för personer med funktionsnedsättning*. [www.fmls.nu/sprakaloss/Battrewebbplutv.htm](http://www.fmls.nu/sprakaloss/Battrewebbplutv.htm) [20020912]

## *Konsekvens*

- Namn på länkar och rubriker bör vara konsekventa, samma länknamn ska leda till samma sida och länkar utformade på ett visst sätt ska leda till samma ställe.
- Ikoner och bilder ska ha ett logiskt samband med texten.
- Informationsstrukturen ska vara utformad på ett konsekvent sätt.

## *Utformning*

- Det är avgörande att textstorleken är tillräckligt stor och tydlig, typsnittet bör ligga mellan 12-14 punkter
- Radavståndet och hela utformningen av sidan ska vara "luftig".
- Tydlig kontrast mellan bakgrund och text är mycket viktigt för att användarna ska kunna läsa texten.
- Det är viktigt att textbredden inte är för stor, ca 2/3 av skärmen är maxbredd.
- Knapparna ska vara tydligt avgränsade.
- Länkarna ska inte vara invävda i brödtexten, utan brödtexten och länkarna ska vara separerade.
- Information ska avgränsas på ett tydligt sätt.
- Undvik blinkningar.
- Se till att det är möjligt att använda en skärmläsare.

## *Språk*

- Använd ett enkelt och konkret språk.
- Undvik förkortningar.
- Använd modersmålet.
- Skriv kort och i huvudsatser.
- Undvik långa koder och lösenord.
- Rättstavningskontroll.
- Se till att det finns ordlistor.

## **3.6. Exempel på projekt**

### **3.6.1. Projekt och Läs- och skrivstuga på Göteborgs stadsbibliotek**

1992 startades i Göteborg ett projekt med namnet Bibliotek för alla som var ett samarbete mellan biblioteket, Syncentralen och Synskadades Riksförbunds lokalavdelning. Projektet pågick i tre år och hade som syfte att göra bibliotekets medier tillgängliga för alla grupper i samhället, men med särskild inriktning mot läs- och skrivhandikappade. 1997-1998 ingick Göteborgs stadsbibliotek i ännu ett projekt, Open Media/Open Learning, med inriktning mot läs- och skrivhandikappade. I detta projekt,

som ingick som en del i ett EU-program och delvis finansierades av Europeiska Socialfonden, utbildades under 40 veckor tolv stycken läs- och skrivtekniker i Västra Götalands län. De arbetar numera med handledning, visning och marknadsföring i så kallade Läs- och skrivstugor på olika bibliotek runt om i länet. Det finns idag totalt cirka 20 bibliotek i Västsverige som har Läs- och skrivstugor och som låtit specialutbilda personal för denna verksamhet.<sup>71</sup>

I Läs- och skrivstugan på Göteborgs stadsbibliotek finns två datorer med program som kan förstora text och bilder, läsa texter med syntetiskt tal och överföra text till punktskrift. Verksamheten återfinns på talboksavdelningen och där arbetar för närvarande en tekniker, en läs- och skrivtekniker, två assistenter samt sex bibliotekarier. Läs- och skrivstugan får ungefär 850 besök om året, fördelade på 3-4 tillfällen per vecka. Det sammanlagda antalet besökare har mer än fördubblats under de två senaste åren och det har fört med sig att bibliotekarietjänsterna på talboksavdelningen har utökats. Den största gruppen besökare utgörs av synskadade och dyslektiker, men till Läs- och skrivstugan kommer också människor med afasi och lättare förståndshandikapp. Personer med dyslexi är dock den användargrupp vars besök ökar mest.<sup>72</sup>

### **3.6.2. Dyslexiprojekt på Kungsholmens bibliotek**

År 1995 startades ett dyslexiprojekt på Kungsholmens bibliotek i Stockholm efter att en dyslektiker gett tips om hur biblioteket skulle kunna ge service till denna grupp av läshandikappade. Nu har biblioteket informationskvällar om dyslexi och utbildar personalen genom föredrag och studiebesök. Dyslektiker har möjlighet att gratis träna läsförståelse och stavning genom arbete med datorprogram.

Kungsholmens bibliotek hade redan tidigare köpt in talböcker, men de lånades främst av afatiker och synskadade. Många dyslektiker vill ha "bättre inläsningar" som kan lånas av alla och därmed inte skvallrar om ett handikapp, menar man på biblioteket. Detta har lett till att biblioteket har ökat antalet titlar på kassetböcker, utvalda med hjälp av FMLS, och servicegraden när det gäller att tillhandahålla talböcker, kassetböcker och facklitteratur i ämnet dyslexi har ökat. Projektet övergår mer och mer till att vara en permanent verksamhet, med fortsatt utbildning, informationsprogram och samarbete med olika dyslexiföreningar.<sup>73</sup>

---

<sup>71</sup> *Likvärdig service!* (2000), s. 109

<sup>72</sup> Boräng, Öhman & Örngård (2001), s. 6

<sup>73</sup> Kungsholmens stadsdelsnämnd (2002). Dyslexiprojekt på Kungsholmens stadsbibliotek. [www.kungsholmen.stockholm.se/kulturomiljo/bibliotek/dyslexi.html](http://www.kungsholmen.stockholm.se/kulturomiljo/bibliotek/dyslexi.html), [20020228]

## 4. Tidigare undersökningar

### 4.1. Public Library Provision of Resources for Dyslectic Individuals

Hazel Rutledge presenterar i sin doktorsavhandling *Public Library Provision of Resources for Dyslectic Individuals* (2000) vid Loughborough University i England en undersökning om biblioteksresurser för personer med dyslexi på engelska folkbibliotek.<sup>74</sup> Då bibliotekarier har en så viktig funktion som litteratur- och informationsförmedlare menar hon att de har ett stort ansvar att nå alla grupper i samhället, även dyslektiker.

Rutledge börjar med att konstatera att det finns en hel del litteratur om dyslexi, men mycket lite kring vilken roll bibliotek och bibliotekarier spelar när det gäller att erbjuda läsmaterial för dyslektiker. Undersökningen fortsätter sedan med en enkät utskickad till ansvariga vid 152 engelska county libraries. Enkäten, som besvarades av cirka 75 % av biblioteken, visade att det fanns ett stort intresse för ämnet men att den faktiska förekomsten av verksamhet för personer med dyslexi var mycket blygsam. Av 114 bibliotek hade bara 19 en skriven policy som handlade om användare med speciella behov, och ingen av dem tog upp dyslexi. Den verksamhet som förekom var också i de flesta fall riktad enbart mot barn och ungdomar upp till 18 år.

Få bibliotek hade organiserat material för dyslektiker på ett synbart och tillgängligt sätt, och bara ett bibliotek hade en särskild broschyr som informerade dyslektiker om vilka medier på biblioteket som de kunde ha nytta av. Bara ett tiotal bibliotek hade en särskild budget när det gällde nya inköp till samlingen medier för personer med särskilda behov, vilken ofta var mycket liten. Positivt nog hade de flesta information om dyslexi. Däremot fanns tidningen *Dyslexia Contact* bara i sju bibliotek.

Mellan 1993 och 1998 utförde Rutledge fallstudier på fyra bibliotek som hade specialiserat sig på samlingar för dyslektiker. Vid tiden för undersökningen verkade biblioteken ha tänkt på det mesta och baserade sin verksamhet, vilken ofta hade startats efter förslag från lokala dyslexiföreningar, på användarundersökningar, litteratur om ämnet och samarbete med andra bibliotek. I många fall handlade det om material rörande dyslexi som ett ämne, och där material speciellt för dyslektiker förekom var det ofta på initiativ av en enskild bibliotekarie. Det fanns en gemensam uppfattning om att projekt riktade mot dyslektiker hade en tendens att mattas av något år efter att verksamheten startat och materialet köpts in. Flera faktorer till detta nämndes, däribland brist på pengar och begränsad utgivning av nytt material.

Utifrån undersökningen ger Rutledge några rekommendationer när det gäller att tillhandahålla biblioteksmaterial för dyslektiker:

- Bibliotekens policy angående personer med särskilda behov bör finnas nedskrivna, liksom detaljerad vägledning för bibliotekets personal.

---

<sup>74</sup> Rutledge, Hazel (2000)

- Vid val av böcker bör personalen bland annat se till att de har ett lättläst språk, illustrationer kopplade till texten, klar typografi och layout och intressant innehåll.
- Material till specialsamlingarna kan hittas genom samarbete med dyslexiorganisationer och andra bibliotekarier.
- Mycket kan göras för att öka tillgängligheten genom förändringar i biblioteksmiljön. Tydlig skyltning, eventuellt med olika färger eller symboler är exempel på detta.
- Att söka i katalogen kan underlättas genom möjligheten att exempelvis ändra bakgrundsfärg eller använda stavningskontroll.
- Bibliotekets personal bör ha kunskap om problem rörande användare med dyslexi.
- En lättläst broschyr kan vara ett sätt att nå personer med dyslexi och berätta om biblioteket och vad det har att erbjuda
- Personalen bör komma ihåg att inte låsa sig vid det material som är speciellt avsett för dyslektiker utan erbjuda tillgång till bibliotekets övriga samlingar
- Bibliotekariens roll måste också innebära en uppsökande verksamhet, för att undersöka informationsbehovet hos alla medborgare, inte bara de som redan kommer till biblioteket. För att locka till sig andra grupper gäller det att informera om vilka resurser biblioteket har att erbjuda.

Undersökningen är intressant då den tar upp flera av de problem som också finns i Sverige när det gäller verksamhet för dyslektiker – förankring i styrdokument, behov av samarbete och information till dem verksamheten gäller. Det finns dock en del skillnader. I Sverige verkar medvetenheten kring dyslexi vara större än i England. Budgeten för inköp av material verkar där i många fall vara begränsad, liksom kunskapen om vilket material som finns. Svårigheterna att få tag i material i England, främst talböcker, nämns också i en artikel av Ted Pottage, tidigare ordförande för British Dyslexia Association Computer Committee.<sup>75</sup>

## 4.2. Magisteruppsatser

I sin uppsats *Läshandikappade i informationssamhället - En studie om läshandikapp, bibliotek och informationsteknologi* från 1997 skriver Tuula Nylund att med datorer utrustade med olika typer av hjälpmedel kan biblioteken välkomna personer med läshandikapp och ge dem möjlighet att söka information på samma sätt som övriga besökare. Hon betonar vikten av kunskap hos personalen, både om hjälpmedlen och läshandikappades specifika problem. Det är också viktigt att informera och utbilda målgruppen för utrustningen - datorerna gör ingen nytta i biblioteket om ingen kan använda dem.<sup>76</sup>

Astrid Broberg och Annika Franks uppsats *Kommer boken? Uppsökande verksamhet för funktionshindrade på Uddevalla stadsbibliotek – en organisationsstudie* undersöker, som titeln antyder, kvalitén på Uddevalla stadsbiblioteks uppsökande verksamhet. Det konstateras att den var tillfredsställande men skedde på ett ganska ostrukturerat sätt;

<sup>75</sup> Pottage, Ted (1998). Dyslexia, IT and related support in libraries. *Vine* 106, s. 11-17

<sup>76</sup> Nylund, Tuula (1997). *Läshandikappade i informationssamhället : En studie om läshandikapp, bibliotek och informationsteknologi*. Magisteruppsats vid Bibliotekshögskolan i Borås 1997:84, s. 60

verksamheten nämndes inte i bibliotekets måldokument, och stora brister fanns i kontakten med institutioner, handikapporganisationer och politiker. Kontakten inom biblioteket var god, men den utbildning som kom socialbibliotekarien till del fördes inte vidare till resten av personalen.<sup>77</sup>

### 4.3. Rapport från Center for Ligebehandling af Handicappede

Center for Ligebehandling af Handicappede i Danmark skickade i augusti 1998 ut enkäter till landets samtliga folkbibliotek för att undersöka tillgängligheten för handikappade. Resultatet, som redovisades i *Bibliotekspressen* 1999, visade att det fanns enskilda bibliotek som aktivt arbetar med att skapa ramar som gör biblioteket tillgängligt för handikappade, men att merparten inte har kommit särskilt långt inom det området.<sup>78</sup>

Information om biblioteket till olika handikappgrupper gavs enligt undersökningen huvudsakligen vid personlig kontakt med bibliotekarie. De flesta bibliotek informerade via andra medier, men dessa var i liten utsträckning anpassade till exempelvis synskadade och läshandikappade. Bara 16 % hade inläsningstjänst. När det gällde tillgängligheten för handikappade till katalogen fanns datorer utrustade med skärmläsare och syntetiskt tal på 4 bibliotek.

Undersökningen visade också att mycket liten hänsyn hade tagits till syn- och läshandikappade när huvudbiblioteken designat sina hemsidor. Detta trots att hela 62 % av biblioteken var medvetna om de problem en felaktigt designad webbsida ställer till med ur tillgänglighetssynpunkt. På 22 % av huvudbiblioteken fanns en alternativ textbeskrivning på hemsidorna som gjorde det möjligt att använda skärmläsare och 10 % hade upprättat en alternativ hemsida med bara text.

I rapporten påpekas hur viktig personalens roll är vid vägledning och information om hjälpmedel och utbud. Ändå hade bara 18 % av bibliotekarierna via till exempel fortbildning fått teoretiska kunskaper om handikappade besökare. 14 % av biblioteken hade formaliserade kontakter med handikappade och lokala handikapporganisationer. Bibliotekarierna var villiga att arbeta för ett mer tillgängligt bibliotek, men många av dem saknade kunskap om hur tillgängligheten skapas.

Undersökningen rör tillgängligheten för handikappade i stort, men jag tycker ändå den har relevans för min uppsats. I Danmark finns som i Sverige talböcker, lättlästa böcker och taltidningar på biblioteken, och det statligt stödda Danmarks Blindebibliotek har en stor samling av talböcker och –tidningar.<sup>79</sup> Liksom i Sverige framhävs att biblioteket är en institution där samma förutsättningar ska råda för handikappade och icke handikappade, bland annat i Kulturministeriets betänkande *Handicappades adgang till kulturen* och Forskningsministeriets *Information i tiden*, båda från 1997. Ändå visar undersökningen att handikappades tillgång till bibliotek inte är något självklart och att mycket återstår att göra.

---

<sup>77</sup> Broberg, Astrid & Frank, Agneta (2000). *Kommer boken? Uppsökande verksamhet för funktionshindrade på Uddevalla stadsbibliotek – en organisationsstudie*. Magisteruppsats vid Bibliotekshögskolan i Borås 2000:38, s. 80

<sup>78</sup>Nyeng (1999), s. 234f

<sup>79</sup> *Talboken i framtiden: Utredning av den svenska talboksmodellen*(1998), s. 63

Arbetet med att göra biblioteket tillgängligt för dyslektiker har ökat i Danmark, liksom en förståelse hos allmänheten för vad det innebär att vara dyslektiker, skriver Gyda Skat Nielsen 1998. Detta menar hon till stor del beror på aktiva föräldrar till dyslektiska barn, vuxna dyslektiker och engagerade yrkesverksamma inom olika områden. Trots det kan man få intrycket av att en del bibliotekarier fokuserar på välutbildade besökare framför personer med lässvårigheter menar Nielsen, vilket hon menar beror på bristande undervisning om olika typer av handikapp vid bibliotekarieutbildningarna.<sup>80</sup>

#### 4.4. Funktionshindrades tillgång till kultur

Statens kulturråd presenterar i rapporten *Funktionshindrades tillgång till kultur* från 1998 en kartläggning och ett handlingsprogram för att främja funktionshindrades deltagande i kulturlivet. Där konstateras det att kulturdeltagandet är lägre hos funktionshindrade än hos befolkningen i övrigt. Detsamma gäller för dyslektiker. Böcker och tidningar är för många av dem uteslutet, men också andra delar av kulturlivet är otillgängliga, som till exempel textad utländsk film och utställningar med mycket skriven information.

I rapporten konstateras vidare att biblioteken skiljer sig från övriga kulturinstitutioner genom en aktivt uppsökande verksamhet, anpassade medier och ett stort intresse för bland annat utvecklade IT-verksamhet. Biblioteken är också en av de få institutioner som är reglerade av en lag.

Tillgänglighet innebär dels möjligheten att komma in i och orientera sig i en byggnad, men också att kunna använda sig av utbudet och ta till sig information om verksamheten oavsett om den är i muntlig, tryckt eller elektronisk form.<sup>81</sup> Anpassad information om bibliotekets verksamhet förekom dock i mindre utsträckning och bara en kommun hade inskrivet i sin handlingsplan att information om verksamheten också ska ges till dem som inte kan läsa tryckt text.<sup>82</sup> Överhuvudtaget togs frågan om bibliotek och funktionshinder sällan upp i bibliotekens verksamhetsplaner. Landstingen hade i knappt hälften av fallen ett skriftligt dokument som handlar om besökare med funktionshinder, och de flesta av kommunerna hänvisade till kommunens handikappolitiska program.<sup>83</sup>

Vid kartläggningen visade det sig att talböcker fanns på de flesta bibliotek, med ett ofta bra bestånd eller väl fungerande fjärrlån. Svårigheterna handlade snarare om att nå ut till de låneberättigade grupperna, däribland personer med läs- och skrivsvårigheter. Teknik som var särskilt anpassad för funktionshindrade förekom när rapporten skrevs på ett fåtal bibliotek, och då i regel där något slags projekt pågick. Det handlade om sådant som att anpassa sin bibliotekskatalog till bland annat synsvaga och att skaffa datorer med exempelvis talsyntes och scanner. Intresset var dock stort på de flesta håll och projekt riktade mot olika grupper av funktionshindrade var vanligt förekommande.<sup>84</sup>

---

<sup>80</sup> Nielsen (1998), s. 8

<sup>81</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s. 46

<sup>82</sup> *Ibid.*, s. 79

<sup>83</sup> *Ibid.*, s. 68ff

<sup>84</sup> *Ibid.*, s. 76ff

Dyslexikampanjen uppgavs ha ökat betoningen på dyslektiker medan kampanjen pågick och flera av biblioteken samarbetade med bland annat FMLS. De flesta länsbibliotek samt ett antal kommunbibliotek hade någon form av samarbete med olika handikapporganisationer. Många bibliotek saknade dock samarbete med hänvisning till att man inte hinner med att hålla kontakterna vid liv.<sup>85</sup> Alla länsbibliotek hade någon särskilt ansvarig för frågor som rör funktionshindrade, liksom i kommunerna där ansvaret för uppsökande verksamhet också ofta omfattar biblioteksverksamhet för funktionshindrade.

På frågan om det fanns något behov av stöd och hjälp från nationella och regionala insatser, svarade många att de önskade konkreta förslag på lösningar, riktade bidrag samt information om och anpassning till ny teknik.<sup>86</sup> Kulturrådet bör utarbeta riktlinjer och målsättningar samt ställa minimikrav på biblioteken genom att bland annat följa upp bibliotekslagen. Riktade bidrag till konsulenttjänster, utvecklingsprojekt och anpassning till ny teknik samt stöd, rådgivning och information kring handikappfrågor efterlystes också. Flera länsbibliotek ansåg att frågor om funktionshinder, läshandikapp och bibliotek bör få en ordentlig belysning inom all vård- och lärarutbildning.<sup>87</sup>

#### 4.5. Bibliotekens särskilda tjänster

Syftet med bibliotekens uppsökande verksamhet är att erbjuda bibliotekstjänster till dem som efterfrågar det, men som av någon anledning har svårt att utnyttja de reguljära tjänsterna. Innebörden av begreppet har varit skiftande och har innefattat allt från bokbussar och talboksverksamhet till kontaktskapande och läsbefrämjande verksamhet. Dessa områden har också kallats social biblioteksverksamhet och hamnat under den så kallade socialbibliotekariens ansvarsområde.

1999 gav Statens kulturråd ut en kartläggning och analys av biblioteksservice till äldre och funktionshindrade, *Bibliotekens särskilda tjänster*.<sup>88</sup> Kulturrådet väljer att införa en ny benämning på den sociala biblioteksverksamheten - biblioteksservice till personer med särskilda behov. I begreppet innefattas all biblioteksverksamhet för personer som av fysiska, psykiska eller sociala skäl har särskilda behov, oavsett var eller hur den bedrivs. Bibliotekens reguljära tjänster bedrivs i biblioteket och erbjuds alla. Det innebär att tjänsterna också är till för personer med särskilda behov och bör anpassas till dessa grupper. Bibliotekens särskilda tjänster har som mål att ge biblioteksservice till dem som är förhindrade att besöka biblioteket. Hemsändning av talböcker, bokvagnsronder, inläsningstjänst och depositionsverksamhet är exempel på särskilda tjänster. Talboksverksamhet kan också sägas vara en särskild tjänst, då inte alla grupper får låna talböcker.

Verksamhet för dyslektiker handlar till största delen om anpassning av och information om bibliotekets media och hamnar därmed under bibliotekets reguljära tjänster. Men för många dyslektiker är det psykologiska och social skäl som hindrar dem från att besöka biblioteket. Med hjälp av exempelvis utåtriktade kampanjer, samarbete med skola, arbetsförmedling och föreningar kan hindren överbryggas.

---

<sup>85</sup> Ibid., s. 81

<sup>86</sup> *Funktionshindrades tillgång till kultur* (1998), s 74ff

<sup>87</sup> Ibid., s. 83

<sup>88</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster*(1999)

### *Likvärdig service kräver kunskaper*

Biblioteksverksamheten ska vara tillgänglig för alla, konstateras i rapporten, och i första hand ska detta uppnås genom anpassning av den ordinarie verksamheten. Anpassningen bör ske inom flera olika områden; genom anpassning av lokalen, mediabeståndet och verksamheten i stort. Det handlar också om en anpassning av verksamheten genom att erbjuda särskilda tjänster när de reguljära inte räcker till. Detta kräver kunskap om olika funktionshinder och en positiv attityd gentemot funktionshindrade. En viktig del av attityden är att bemöta funktionshindrade med samma tjänstvillighet och respekt som den övriga allmänheten. Likvärdig service behöver dock inte betyda lika stor eller liten arbets- eller ekonomisk insats; en funktionshindrad kan kräva mer resurser än en icke funktionshindrad för att erhålla samma service.

Kulturrådet hade undersökt biblioteksverksamheten för äldre och funktionshindrade i tjugo kommuner med hjälp av intervjuer med politiker och tjänstemän inom kultur- och biblioteksverksamhet, äldreomsorg och omsorg. Här konstateras att bibliotekens särskilda tjänster i stort fungerar bra, och att det i kommunbiblioteken finns kunskaper om hur de särskilda tjänsterna kan erbjudas effektivt och med en hög kvalitet. Någon prioriterad grupp på biblioteket finns inte, menade de intervjuade i undersökningen, alla grupper behandlas lika. Men kulturrådet skriver att det indirekt framkommer en annan bild. Man talar om att allmänheten och öppettiden är det viktigaste, och personaltimmarna för särskilda tjänster skärs ner. Trycket från den stora mängden studenter som besöker biblioteket bidrar också till att tid tas från andra delar av verksamheten.<sup>89</sup>

### *Information*

Information om bibliotekets särskilda tjänster fyller samma funktion som all information om biblioteket – att informera allmänheten om bibliotekets resurser och att få kunskaper om användarna och deras behov. Men information som rör bibliotekets särskilda tjänster är på många sätt viktigare än den allmänna. Tjänsterna är ofta okända för den som har behov av dem, och de får inte ta del av bibliotekets tjänster när de inte efterfrågas. Har man ett läshandikapp är det också svårare att ta del av informationen. Ansvar för att sprida information om bibliotekets tjänster för personer med särskilda behov låg i de allra flesta fall på den bibliotekarie som svarade för de särskilda tjänsterna.<sup>90</sup>

I de undersökta kommunerna fanns en medvetenhet om problematiken kring att informera om tjänsterna och att de inte når alla i målgrupperna. Skälet uppgavs vara brist på resurser, dels i personaltid och dels i en rädsla för att genom information locka fler att utnyttja de särskilda tjänsterna. En annan orsak var brist på gensvar. Biblioteken måste i regel vara den pådrivande parten som kallar till möten och håller kontaktnät levande. Samarbeta med olika handikapporganisationer de kommunala handikappråden är viktiga kanaler till funktionshindrade, och är något som Kulturnämnden rekommenderar biblioteken att utveckla.<sup>91</sup>

---

<sup>89</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 110f

<sup>90</sup> *Ibid.*, s. 166f

<sup>91</sup> *Ibid.*, s. 71

## *Lagar och måldokument*

Måldokument och verksamhetsplaner där bibliotekets verksamhet nämns saknades i nästan hälften av de undersökta kommunerna, och där mål förekom var de ofta mycket allmänt hållna och saknade förankring hos politiker, chefer och personal.

Undersökningen pekade dock på att måldokument spelar roll. De kommuner som bedrev fungerande särskilda tjänster hade också väl formulerade mål för verksamheten som var förankrade i bibliotekets organisation. Målen ger verksamheten status och gör den synlig.<sup>92</sup> Bibliotekslagens åttonde paragraf om särskild uppmärksamhet riktad mot bland andra funktionshindrade verkade tillhöra de minst kända delarna av lagen, och lagen ansågs vara alltför allmänt hållen eftersom den inte ger någon lägsta nivå på verksamheten. Bibliotekslagen sågs ändå av de flesta som ett välkommet stöd för biblioteket och ger verksamhet för funktionshindrade en bättre status vid exempelvis kommunala förhandlingar.<sup>93</sup>

Bibliotekens särskilda tjänster hade enligt undersökningen en mycket undanskymd plats i kommunalpolitiken. Många kommuner har slagit ihop kulturnämnden med nämnder som har ansvar för exempelvis fritids-, barn- och utbildningsfrågor. I rapporten konstateras att biblioteksfrågor får större utrymme i en nämnd som enbart sysslar med kulturfrågor. Ordförandena i sådana nämnder har ofta mer kunskaper om bibliotekens service till äldre och funktionshindrade än de flesta av de övriga av kommunernas nämndordförande.

Det är personalens engagemang som är den viktigaste faktorn för god biblioteksservice, anser många i undersökningen, och beteckningen ”eldsjäl” är vanligt förekommande i beskrivningen av hur verksamheten bedrivs. Faran ligger i att ensammas eldsjälar, som utför allt arbete själv utan förankring hos övrig personal, ”brinner ut” – även engagerade människor behöver stöd.<sup>94</sup>

---

<sup>92</sup> *Bibliotekens särskilda tjänster* (1999), s. 110

<sup>93</sup> *Ibid.*, s. 181

<sup>94</sup> *Ibid.*, s. 139

## 5. Redovisning

### 5.1. Enkäten

Av 30 utsända enkäter fick jag tillbaka 19, en relativt låg svarsfrekvens. Från de nio kommunernas huvudbibliotek fick jag dock svar från samtliga. De enkäter som filialbiblioteken skickade tillbaka var ganska knapphändert ifyllda och jag bestämde mig därför för att redogöra för svaren från de nio huvudbiblioteken. I redovisningen har biblioteken fått bokstäver istället för sina riktiga namn, och är uppställda i en slumpvis ordning.

#### **Antal besök**

Antalet besök under år 2001 på de olika biblioteken varierade från omkring 66 000 besök på bibliotek I till drygt 500 000 på bibliotek A. Fem av biblioteken hade haft mellan 100 000 och 200 000 besök. Jämfört med invånarantalet i de olika kommunerna kan man se att kommunen med det största antalet invånare också har störst antal besök på sitt huvudbibliotek. Ordningsföljden på biblioteken blir med ett undantag densamma om den ställs upp utifrån invånarantal eller biblioteksbesök. Bibliotek H var med sina 3-4 kända dyslektiker det enda bibliotek som svarade på frågan om hur många dyslektiker som använder biblioteket.

#### **Måldokument och verksamhetsplaner**

Fyra bibliotek nämnde användare med funktionshinder i sin verksamhetsplan:

Bibliotek A. *Mål för biblioteket 1999-2001:* "Lokaler och verksamhet skall vara tillgängliga för människor med funktionshinder av olika slag."

*Kultur- och fritidsnämndens verksamhetsplan 2002:* "Bibliotekens lokaler, teknik och verksamhet ska anpassas för funktionshindrades behov." *Övergripande mål:* "Alla invånare i kommun A som önskar biblioteksservice skall erbjudas det."

Bibliotek D. "Inrikta biblioteksverksamheten på att genom nya arbetsformer och distributionsmetoder nå socialt, utbildningsmässigt och ekonomiskt eftersatta grupper t.ex. äldre, sjuka, handikappade och psykiskt utvecklingsstörda, samt verka för utveckling av arbetsplatsen."

Bibliotek E. "Utrustning för funktionshindrade förbättras. Bibliotek åt alla."

Bibliotek G. "Funktionshindrade skall ges bra förutsättningar för att kunna ta del av fritids- och kulturutbudet."

#### **Kunskap hos personalen**

Det är två bibliotek, A och G, som säger sig ha någon med särskilt ansvar för biblioteksbesökare med dyslexi. Båda tillhör de bibliotek som nämner personer med funktionshinder i sin verksamhetsplan. Bibliotek C svarar "ingen speciell, men alla tar ansvar", vilket förhoppningsvis innebär att alla är kunniga om handikappet. Bara två bibliotek svarade att någon i personalen genomgått utbildning om dyslexi. Bibliotek A hade haft en halv studiedag med ordföranden från FMLS och har fortlöpande information på personalmöten och arbetsmöten. Värt att notera är att man på bibliotek E

inte säger sig ha haft någon utbildning, men nämner sedan under ”Övriga synpunkter” flera föreläsningar, kurser och föredrag som personalen har medverkat vid.

## Material och hjälpmedel

### *Talböcker och LL-böcker*

Tabell 1 visar antal talböcker och LL-böcker på biblioteken, antal böcker som lånades ut under år 2001 samt hur stor summa biblioteken lade på inköp av nya böcker under samma tid. Siffrorna får läsas med viss försiktighet. Det var svårare än väntat för biblioteken att hitta uppgifter rörande bestånd, utlåning och inköp. Frågan tolkades också på olika sätt. Vissa bibliotek räknade exempelvis bara med egna LL- och talböcker medan andra tog med depositioner från länsbiblioteket. Det är också möjligt att något bibliotek räknade med alla lättlästa böcker i biblioteket och inte bara LL-böcker utgivna av LL-förlaget.

**Tabell 1**

	A	B	C	D	E	F	G	H	I
<b>8 a.</b> Antal LL- böcker	583 titlar, 3-30 av varje	88	250	1 198		500	350	90	
<b>8 b.</b> Antal tal- böcker	24 900	550	200	2 308 egna+ 128 dep	3 800	700	1 750 dep ej in- räkn.	310 med inlån från TPB och länsbibl.	
<b>9 a.</b> Utlåning LL- böcker	*	1 176	500					36	99
<b>9 b.</b> Utlåning tal- böcker	26 519		1 500	6 371	12 410			1 410	3 904 (3 218 kassett- böcker)
<b>10 a.</b> Inköp LL- böcker kr	*		4 000	10 000	5 000	5 000		300	
<b>10 b.</b> Inköp tal- böcker, kr	23 400 +läns- bibl		lånar från TPB & läns- bibl	30 000	55 000		11 000	2 000	

\*\*Går ej att särskilja utlåningen av LL-böcker. De står dels i ett specialbestånd och dels utplacerad på olika avdelningar såsom t ex fackavdelningar; O-samhälle, barnbiblioteket, ungdomsavdelningen, LMC, depositioner etc.”

### *Taltidningar och lättlästa tidningar*

Alla bibliotek prenumererade på 8 sidor, men bara A och E på någon taltidning.

### *Hjälpmedel till datorer*

På två bibliotek, A och E, fanns talsyntes, scanner och rättstavningsprogram och på bibliotek A dessutom textförstoring. Två andra bibliotek nämnde ordbehandling och rättstavningsprogram men inte om de var särskilt till för dyslektiker. Svaren visar också att flera bibliotek önskar bättre teknisk utrustning och kan därför antas vara medvetna om behovet. Bibliotekets katalog var inte anpassad till dyslektiker på ett enda av de tillfrågade biblioteken.

### **Verksamhet**

Enligt enkätsvaren är bibliotek A ensamt om att ha någon form av verksamhet riktad mot vuxna dyslektiker. Den består bland annat av regelbundna bokprat och depositioner av LL-böcker, talböcker och lättlästa romaner hos Komvux, Grundvux, dyslexiklasser och AMI:s dyslexigrupper.

### **Information**

Bristen på anpassad information om bibliotekets verksamhet märks tydligt i enkäten. Bara på bibliotek A fanns en lättläst broschyr, trots att det största problemet för många bibliotek är att nå ut med information om sin verksamhet till dyslektiker.

Sätten att informera varierar mellan de olika biblioteken. Det vanligaste är via personlig kontakt med biblioteksbesökare, vilket innebär att han eller hon måste ha tagit sig till biblioteket innan det ges någon information. Några bibliotek ställer ut LL-material på biblioteket. Andra har kontakt med FMLS, vuxenutbildningar, omsorgen och speciallärare. ”Information ges inte från biblioteket” skriver bibliotek C. Om de inte använder sig av andra kanaler är frågan om biblioteket når ut med någon information alls.

”Vet ej” eller ”dåligt” var de vanligaste svaren på frågan om hur biblioteket tycker sig nå ut med information om biblioteket till dyslektiker. De bibliotek som var minst aktiva i att informera valde att inte svara, men det finns skäl att anta att de inte var helt nöjda. Det går dock att konstatera att de bibliotek som snarare var osäkra än missnöjda, A, E och G, aktivt riktade sig till utbildningar eller FMLS.

### **Problem, önskemål och glädjeämnen**

På frågan om vad biblioteken skulle vilja bli bättre på när det gäller användare med dyslexi, nämner alla sex som svarar på frågan att de vill bli bättre på att informera och skylta med det material de har. Också de bibliotek som är mest aktiva i sin information tillhör dem som vill bli bättre. Det biblioteken säger sig behöva för att kunna nå ut med informationen är mer tid, personal och en lokal förening av FMLS.

Två bibliotek vill också bli bättre på tekniska hjälpmedel och att hitta mer specialinriktad media. Intressant är att biblioteket som vill hitta mer media tillhör dem som enligt undersökningen redan har ett stort utbud av LL- och talböcker. Tre bibliotek saknar teknisk utrustning eller uppdatering av befintlig sådan. Ett bibliotek efterlyste också utbildning för personalen om den tekniska utrustningen.

Svårigheterna upplevs vara problemet att informera, då dyslektiker är en ”osynlig” och svår grupp att nå. Många lånar via ”ombud”, skriver bibliotek G och bibliotek F menar att ”de som själva är medvetna och kan ta för sig gör det”. Åter igen är anledningarna tidsbrist och avsaknad av kontakt med en lokal dyslexiförening.

Bland det positiva i verksamheten nämns glädjen hos besökarna när de får hjälp eller hittar det de söker. ”När man märker och får respons att det lilla vi gör ger glädje”, svarar exempelvis bibliotek H. ”Att det trots allt finns en del medier”, skriver bibliotek D och får medhåll av bibliotek E. Det verkar som om det finns en god vilja och en önskan att ta väl hand om besökare med dyslexi på biblioteken. Det går också att utläsa en ökad öppenhet och att fler vågar säga till bibliotekspersonalen att de är dyslektiker.

Under rubriken ”övrigt” redogör alltså bibliotek E för verksamhet och utbildningar som inte tagits upp tidigare i enkäten. Flera av frågorna var omöjliga att svara på, särskilt vad gäller statistiken, säger bibliotek F, men tycker ändå att ämnet är viktigt. ”Så mycket tid har jag inte att lägga ner på en enkät”, skriver ett bibliotek, vilket jag väljer att tolka som att personalen verkligen har tidsbrist.

## 5.2 Intervjuer

Jag genomförde som tidigare nämnts fyra intervjuer, med två socialbibliotekarier, en chefsbibliotekarie och en länsbibliotekarie. Intervjuerna, där tre hölls på bibliotekariernas arbetsplatser och den fjärde via telefon, var i genomsnitt en timme långa och spelades in med hjälp av en md-spelare. Varken de intervjuade eller biblioteken vid vilka de arbetar kommer att nämnas vid namn i redovisningen. Förmodligen hade det inte spelat någon större roll för de intervjuade, då de intervjuades i sin yrkesroll, men jag valde att göra på detta sätt. Anonymiteten gör det förhoppningsvis lättare för dem att svara uppriktigt, vilket ökar validiteten. När det handlar om ett ämne som rör bibliotekens inställning till dyslektiker och funktionshindrade i allmänhet skulle det kunna vara så att ingen vill bli utpekad som ointresserad eller okunnig.

För att göra redovisningen överskådlig är den uppdelad i tolv delar med en fråga som rubrik. Frågorna är inte alltid de ordagrant ställda utan är till för att belysa de olika teman som har förekommit i alla intervjuer. I redovisningen har bibliotekarierna fått namn efter det bibliotek där de arbetar. Astrid arbetar således på bibliotek A, Daniela på bibliotek D, Irene på bibliotek I och Lena är länsbibliotekarie.

### 1. Har du och övrig personal kunskap om dyslektiker och deras behov?

Alla tillfrågade bibliotekarier tycker att de och övrig personal är kunniga och medvetna om dyslektiker och deras behov. Daniela berättar att hon under Dyslexikampanjen var på föreläsningar i Stockholm som länsbiblioteket ordnade. Det ”rent medicinska” är inte lika aktuellt längre, men det hon särskilt minns är att det inte finns två dyslektiker med samma problem och varje människa måste mötas på hennes nivå. Man ser inte dyslektiker som något speciellt på biblioteket menar hon, varje människa och hennes problem ses för sig.

”Egentligen är jag nog ganska medveten om det här”, säger Irene och tycker sig veta rätt väl vad det finns för möjligheter och vad handikappet går ut på. Det är bara det att hon inte ”lägger något krut på det just nu”. Behov av kunskap om tekniska hjälpmedel är inget som är just nu är aktuellt varken hos bibliotek D eller I. Båda menar att det skulle vara ganska lätt att ta reda på vad som finns, genom exempelvis studiebesök eller länsbiblioteket.

På bibliotek A finns det enligt Astrid överlag en god medvetenhet, men det krävs ständigt påminnelser.

Så att man inte automatiskt så fort nån ska ha ett lånekort slänger fram en blankett: ”fyll i det här!” Och det tror jag våran personal har blivit bra på att de säger: ”fyll i det här, vill du så kan jag hjälpa dig”. Att man hela tiden ger den... eller att om någon säger att jag har glömt mina glasögon hemma: ”men då hjälper jag dig!” Att det finns någonstans i bakhuvudet att de kan behöva hjälp. Men man måste hela tiden bli lite påmind om det.

Det händer fortfarande någon enstaka gång att dyslektiker blir nekade att låna talböcker på biblioteket, berättar hon, men det är något de hela tiden tar upp i utbildningar av personalen. På bibliotek D och I är man överens om att ingen ska behöva bevisa att de är berättigade att låna talböcker. Vill de låna talböcker så har de säkert anledning till det, menar Irene. Hon har märkt att inställningen till talböcker och lättläst har ändrats på senare år:

Jag vet när jag jobbade i grannkommunen för många år sen, då hade man ju lättlästböckerna inne i nåt närmagasin. Så blev man verkligen utpekad om man skulle behöva lättlästböcker. Det var ju inte klokt egentligen. För vi har dom ju i en ganska mysig hörna, vi har storstilböcker, lättlästböcker... sen har vi inget bra för talböckerna men det är utrymmesskäl snarare än att de skulle vara förvisade någonstans.

Utbildning är viktigt, och ett mycket bra sätt att medvetandegöra personalen är att en dyslektiker kommer till biblioteket och berättar om sitt liv. Det här menar både Astrid och Lena. Den senare berättar om de tillfällen under Dyslexikampanjen, då många bibliotek på länsbibliotekets initiativ läste *Det var ju inte dum jag var* och sedan bjöd in en dyslektiker till biblioteket. Hon märkte då att många fick en helt ny insikt om vad det innebär att inte kunna läsa och skriva, hur det känns att komma in i biblioteket och inte kunna tyda skyltar eller veta vart man ska vända sig. Att få höra det här tror hon gjorde att det gick upp ett ljus för många.

Medvetenhet om dyslektiker och deras behov finns alltså hos bibliotekarierna, det är de tillfrågade bibliotekarierna eniga om. Lena funderar dock över hur aktiv man är på biblioteken och hur pass mycket medvetenheten används i praktiken.

### **3. Vilken betydelse har Dyslexikampanjen haft?**

Dyslexikampanjen har haft stor betydelse för att öka förståelsen för dyslektiker i Sverige, det är alla tillfrågade bibliotekarier överens om. ”Dyslexi överhuvudtaget var ju inte stort för tio år sedan och vi har ju mycket kampanjen att tacka för det här”, säger till exempel Daniela. Det var en mycket ambitiös satsning i hennes kommun under kampanjen, där biblioteket arbetade tillsammans med bland andra studieförbund, FMLS och dyslexigrupper. De två övriga biblioteken var också aktiva under kampanjen, med

utställningar och undervisning. Det blev nästan för mycket till slut, tycker Irene, men hon märkte att kampanjen förde med sig att fler människor vågade komma in och säga att de behövde lättläst eller talböcker. Där har hon märkt en förändring, att fler vågar tala om att de hade svårt för att läsa och skriva.

Lena håller med om att frågan har kommit upp på ett helt annat sätt på dagordningen efter kampanjen, och att det inte längre finns några frågetecken hos bibliotekarierna när ämnet tas upp. Men hon poängterar också att det inte är Dyslexikampanjen som allena står för den ökade medvetenheten hos bibliotekspersonalen i länet. Länsbiblioteken arbetade aktivt kring dyslexifrågor redan i början av 90-talet.

Problemet med kampanjer är att de har ett slut. ”Det har ju mattats av, det var ju en stor grej och så kommer det nästa grej, det har en tendens att bli så”, säger Astrid. Lena håller med – det kommer hela tiden nya projekt och kampanjer och det är egentligen omöjligt att hålla allt lika aktuellt hela tiden. Det är helt naturligt att inte märka med allt, säger hon, men det finns en fara i att saker glöms bort och att positiva effekter bleknar bort.

#### **4. Är bibliotekslagen och andra styrdokument viktiga?**

Bibliotekslagen är viktig, menar bibliotekarierna, och att följa den är något självklart:

Det är ju informationen, där är vi ju ansvariga. Det är ju helt naturligt och det tror jag alla tycker här. (Daniela)

Om vi visste vilken gruppen dyslektiker var skulle biblioteket göra allt i världen för att hjälpa till och införskaffa det de inte har tillgång till själva, det är bibliotekets uppgift att möta upp mot ett uttalat behov. (Irene)

Det sista uttalandet, att möta upp mot ett uttalat behov, kan vara lite problematiskt. Lena tycker att det är oerhört bra att lagen finns, men den är mycket allmänt hållen. Det är lätt att tolka den på samma sätt som Irene gör – att biblioteket främst är till för de som själva kommer dit.

Men sen beror det ju som sagt på hur man tolkar den. När det står att alla ska ha rätt till bibliotek tolkar jag att det handlar om de grupper jag verkar för. [...] Och att biblioteken särskilt engagerar sig för de grupper som inte självmant går dit och tar för sig. [...] För det är ju lätt att säga att självklart så följer vi bibliotekslagen och ser till de här grupperna, vi har det och det, men man har kanske inte tänkt över det, man kanske inte har prioriterat utan man har samma fördelning som tidigare, med personal och så. (Lena)

#### **5. Är en verksamhetsplan viktig?**

Irene har en kluven inställning till verksamhetsplaner:

Fast det hjälper inte heller, för i barn- och utbildningsplanen står det att alla elever ska gå till biblioteket. Det har jag varit med och skrivit, fått in det. Men tror du att de gör det? Nehej då. Alla säger att det som står det är ju en sak och verkligheten en annan. [...] Så bara för att det står i ett dokument så betyder det inte att man uppfyller det. Men det är klart att det är lättare att argumentera för saker och ting när man har det på papper.

Dyslektiker är en grupp som har ”tappats bort i hanteringen”, menar hon, eftersom det är så pass få som har hittat till biblioteket. Att skriva in dyslektiker i en verksamhetsplan tror hon inte skulle spela någon roll för verksamheten. Det tror däremot Daniela, som särskilt inom äldreomsorgen skulle önska något konkret att peka på. Astrid menar att en verksamhetsplan är ”jätte viktig”. Målplanerna och verksamhetsplanerna är det biblioteket har att trycka på med. ”Har något sagts att det ska göras måste det också göras”, säger hon, det får inte bara bli fina ord utan ett levande dokument.

Hon får medhåll av Lena. Konkreta handlingsplaner är oerhört viktiga, så måste exempelvis bibliotekslagen förankras i verkligheten. Men minst lika viktigt är att förmedla innehållet till personalen, genom samtal och dialog, menar hon.

## 6. Hur viktigt är samarbete?

En förutsättning för att kunna nå och driva verksamhet för dyslektiker är någon att samarbeta med, menar alla bibliotekarier.

Det nödvändigaste då är att jag har samarbetspartners, de här nätverken... sitta och harva själv är ingen mening, det ger ingenting utan det måste vara någonting som fler är engagerade i, man drar åt samma håll. (Daniela)

Det är viktigt med nätverk! Man kan inte sitta på en isolerad ö och tycka att bibliotek är viktigt, utan man måste ut och jobba för det. (Lena)

Biblioteken samarbetar alla i olika grad med studieförbund och omsorgen i kommunen, främst inom andra områden än dyslexiverksamhet. Samarbetet är gott och är mycket viktigt för bibliotekens verksamhet, menar de. Men det är inte alltid enkelt:

Men jag tycker att mycket av vårt så kallade samarbete går ut på att vi gör jobbet och de tackar och tar emot. För vi är ju fruktansvärt energiska och ska försöka på alla möjliga håll men vi får inte riktigt gensvar, det gensvar som jag tycker att vi borde få. (Irene)

Det krävs att alla har samma mål med arbetet och vill hålla nätverken levande, vilket inte alltid är så enkelt. Den arbetsgrupp som bildades i kommun A under Dyslexikampanjen finns inte längre. Anledningen tros vara att gruppen var så stor, med representanter från bland annat fängelse, försäkringskassan och biblioteket, och att gruppen inte hade något konkret att jobba för. Inte heller i den andra kommunen där ett nätverk bildades, kommun D, finns samarbetet kvar. Samtliga bibliotekarier berättar att samarbetet med deras lokala FMLS-förening mer eller mindre har avsomnat, i kommun I därför att det inte längre finns någon förening. Lena ger en förklaring:

Sen är det ju så att FMLS består av dyslektiker, i vissa fall anhöriga, och det ligger ju i handikappets art att man inte riktigt klarar av det här med struktur... ett större perspektiv på handikappet.

Det gäller att någon eller några bestämmer sig för att verksamhet och nätverk ska finnas kvar och sedan arbeta för det, säger Daniela. Hon har bara sporadisk kontakt med FMLS men vet vem hon skulle prata med om hon behövde hjälp. Likadant är det i kommun A.

## 7. Vilka är svårigheterna att nå dyslektiker?

Svårigheterna att nå dyslektiker är ett stort och gemensamt problem för biblioteken:

Ja det är jättestort. Det kan man ju aldrig veta. Man kan ju nå dom som går på utbildningar och kurser eller så, eller via arbetsförmedlingen... [...] Men dom som inte går i nån sån här organiserad, dom vet man ju aldrig vilka som är dyslektiker. [...] Ofta kan dom ju tala väldigt väl för sig, vara väldigt välformulerade och på alla sätt... att man inte har nån misstanke om att det finns någon funktionsnedsättning. (Astrid)

...jag tror det är ganska lika för oss alla, är man dyslektiker så är det inget handikapp som syns. Man kommer som vilken människa som helst... ibland tror jag att det är tillfälligheter som avgör, att det blir rätta samtalen och den rätta stunden. Om man inte har sagt det förut är kanske inte rätta stunden att säga till en bibliotekarie bakom ett skrivbord som ser stressad ut och kö dessutom. (Daniela)

Trots den ökade medvetenheten och den goda viljan hos bibliotekarien är det fortfarande svårt för många att tala om att han eller hon har svårt för att läsa och skriva. Biblioteken kan nå dem som redan har tagit steget och berättat om det, via arbetsförmedlingar eller skolor. Det är detta, att få de äldre eller de som inte studerar att ta steget själva och närma sig biblioteket, som Lena ser som den största och viktigaste utmaningen. Det behövs en brygga in till biblioteket, kanske via annonser eller någon typ av tryck, funderar hon.

## 8. Är tidsbrist ett problem?

Uppfattningen om huruvida tidsbrist är ett problem skiljer sig mellan biblioteken. A upplever inte att det skulle behövas mer tid till de här frågorna – kontakten med skolor och arbetsförmedling fungerar som den ska och hinns med. Skulle det behövas större insatser, exempelvis efter påtryckning från FMLS, tror Astrid att de skulle få större resurser.

På bibliotek D och I är däremot tidsbristen mycket påtaglig när det gäller all social verksamhet.

Så man skulle behöva en massa mer tid att vara med på möten och komma ut och prata med... aktivt söka upp folk... jag har både planerande och utförande så jag åker själv ut med Boken kommer. Så brukar det inte vara i kommunerna, och det är något man tjuvar på chefen om varje gång. (Astrid)

Men jag tycker att vi har jämnt skägg att hålla igång det vanliga. [...] Så att vi skulle behöva mer folk helt enkelt, flera huvuden... det är ju jättemycket man skulle vilja och kunna göra, men vi hinner inte. [...] Är det rimligt att man satsar så många arbetstimmar på fem personer eller... förstår du? Och det är hårt men så är det nog. [...] Men som sagt, jag har inte alltför dåligt samvete, för jag känner att vi gör det vi kan. (Irene)

Lena håller med om att brist på tid är ett problem, men att det skiljer sig mycket mellan biblioteken beroende på hur stort biblioteket är och hur många låntagare man betjänar. Det kan förklara skillnaden i uppfattning mellan de intervjuade. D och I är mindre

bibliotek där en person har hand om all social verksamhet, och förmodligen är det då svårare att hinna med allt.

## 9. Är ekonomin ett problem?

Ekonomin när det gäller material verkar inte vara en stor fråga, bokmaterial finns i tillräcklig mängd och det som fattas går att låna från länsbiblioteket. Om biblioteket presenterade ett väl underbyggt projekt skulle det heller inte vara något problem att få extraresurser, tror bibliotek D. Däremot skulle de behöva pengar till mer datorutrustning. Irene har ett annat önskemål:

...och så får vi bidrag till att köpa böcker, men vad ska man göra med alla dessa böcker när ingen människa har tid att jobba med dem på något vettigt sätt? Jag tycker det är bedrövligt. Ska dom satsa något extra borde de ge pengar så vi kunde sätta folk på att jobba med biblioteksverksamheten, för det hjälper inte hur mycket böcker vi har när vi inte har tid att föra ut dem.

Lena har en känsla av att biblioteken har bok- och tidningsmaterial i tillräcklig mängd. Däremot tror hon, liksom Irene, att det är pengar till utökad personal som fattas.

## 10. Vad betyder ett personligt intresse?

I *Bibliotekens särskilda tjänster* nämns ”eldsjälar” som en av de viktigaste faktorerna för en väl fungerande social verksamhet. I intervjuerna verkade det inte ha lika stor betydelse, däremot nämndes engagemang som viktigt för att ett påbörjat samarbete skulle fortgå.

Någon eller några måste bestämma sig för att verksamhet och nätverk ska vara kvar och sedan arbeta för det. (Daniela)

Ja, det ska finnas eldsjälar. Gör det inte det så blir det ingenting tyvärr. (Irene)

Avsömning är en fara vid kampanjer och projekt, det gäller att någon håller tag i det, att man tänker att det här ska fortsätta på något sätt. (Lena)

Lena har också noterat att personalens intresse har betydelse för hur bibliotekens verksamhet ser ut och vilka grupper de väljer att satsa på:

Men sen beror det ju väldigt mycket på personen, det gör ju faktiskt det. Vilken grund man har själv för det här arbetet, om man har ett intresse för det. Och även överhuvudtaget hur man är, hur man arbetar. Det är nog så faktiskt. Men det tror jag gäller alla områden så inte bara det här då.

## 11. Vilken roll spelar länsbiblioteket?

Konsulents på länsbiblioteket är väldigt engagerad och har hjälpt oss mycket. Man kan fråga henne och man kan fråga sina kollegor. [...] Sen har jag ju den här stora fina pärmen som hon gjorde åt oss och som jag har haft jättestor nytta av. (Daniela)

Och det är ju så det ska vara, länsavdelningen ska ju vara idégivare och stöttnings när det behövs eller sådär och ge tips och sådär. Och det funkar bra tycker jag. (Astrid)

...vi har ju ett utomordentligt bra länsbibliotek. (Irene)

Lena berättar att socialbibliotekarierna har arbetsmöten en gång i terminen. Då har alla möjlighet att berätta vad de gör och Lena tar upp vissa frågor. Det handlar ofta om det som är på gång just då – under Dyslexikampanjen handlade det förstås ganska mycket om frågor kring dyslexi. Lena ägnar sig mycket åt information, utbildningar för bibliotekarer, projekt och kampanjer av olika slag.

Länsbiblioteket i Södermanland uppfattas som ett aktivt sådant med möjlighet för kommunernas socialbibliotekarer att få hjälp med vissa frågor. Det var heller ingen skillnad i uppfattning mellan de större och mindre biblioteken. Men Irene beklagar att hon sällan kan åka på några möten, brist på tid ställer till problem igen.

## 12. Särskilda förutsättningar för kommunen/ länet

Frågan om vilka de särskilda förutsättningarna i de olika kommunerna är var svår att svara på för bibliotekarierna och verkade inte vara något de hade funderat över. Astrid tycker kommunen satsar mycket på biblioteksverksamheten men saknar en litteraturlista över bra, lättlästa böcker. Irene tycker också att kommunen är bra när det gäller biblioteksverksamhet men att biblioteket saknar personal. Personalbrist nämner också Daniela, men lägger till

... det är ju en kommun med mycket industri och en typisk arbetar... och ibland kan man tycka att det är lite halvt bildningsfientligt eller ovanligt eller vad man vill... och jag tror man skulle kunna göra något spännande inom det men det är ju trögt inom arbetsplatsbibliotek också. Så de bokombud som finns där har inte mycket tid och när det blir kärvt då drar fabriksledningen ner och tycker inte att de har råd med det längre. Men det är ju en jättefin grund egentligen för de som inte har tid att läsa.

Också Lena är inne på liknande tankar, även om hon inte tycker det är så enkelt att jämföra Södermanland med andra län.

Men att jämföra länet med andra län... där kommer in så oerhört mycket annat. Jag tänker till exempel på utbildningsnivån och där ligger Sörmland väldigt lågt jämfört med andra län. Det spelar också in för hur man tar till sig såna här saker och hur man jobbar med dem.

Det faktum att Södermanland var modellän under Dyslexikampanjen och att Lena då var kontaktperson mellan kampanjen och länsbiblioteket har säkert också haft betydelse för hur kommunerna arbetar med frågor kring dyslexi, menar hon.

## 6. Analys och diskussion

I följande avsnitt kommer analysen av materialet från intervjuer och enkäter att presenteras. Mitt upplägg har i många avseenden liknat Rutledges; jag har ingen färdig modell att placera in materialet i, utan analyserar det utifrån mina frågeställningar och genom att jämföra mina resultat med tidigare undersökningar. Jag använder mig också av de lagar och förordningar som rör dyslektikers tillgång till bibliotekens resurser vid analysen. Detta är delvis för att sätta frågorna i ett större perspektiv och inom någon typ av ram, men också för att se hur biblioteken faktiskt uppfyller lagstadgade krav.

En modell eller teori kunde med all säkerhet ha varit till hjälp vid analysen, men bara om den helt hade passat till uppsatsens syfte. I brist på en sådan har jag valt denna analysmetod, och upplever att den har fungerat väl. Min förhoppning är att jag kommer att vara så tydlig och konsekvent i analysen och diskussionen att det framgår.

### 6.1. Enkäterna

Som nämdes i samband med redovisningen, fick jag bara tillbaka 19 ifyllda enkäter av 30 utskickade. Det visade sig bland annat bero på att många av filialbiblioteken inte ansåg sig ha någon verksamhet att tala om och istället hänvisade till huvudbiblioteken. Kanske hade den låga svarsfrekvensen kunnat avhjälpas om jag utformat enkäten annorlunda. Enkäten innehöll en stor andel öppna frågor, vilket naturligtvis är mer tidskrävande att fylla i än att bara kryssa i en ruta. När jag började arbetet med uppsatsen trodde jag också att Open Media-projektet på Göteborgs stadsbibliotek inte var särskilt unikt och att liknande typer av projekt ofta förekom i andra delar av landet. Om jag hade vetat detta innan jag skickade ut enkäten skulle frågorna förmodligen ställts på ett annat sätt.

Jag kan i efterhand också se att jag borde undvikt att i enkäten skriva ”verksamhet”, vilket kan tolkas som att vara något mer avancerat än exempelvis samarbete med skolor och arbetsförmedling. En av de bibliotekarier jag pratade med sa att hon först inte ville fylla i den ”för man vill ju liksom skriva något fint och bra och det har vi ju inte”. Vid intervjuerna hände det också att bibliotekarierna under samtalet kom på sådant de borde ha skrivit i enkäten, vilket tyder på att svaren inte alltid var helt uttömmande. Då jag bara har redovisat svaren från huvudbiblioteken, kommer den diskussion som följer att handla om Södermanlands nio kommunbibliotek och inte övriga folkbibliotek i länet.

### 6.2. Hjälpmedel och anpassade media

Att svårigheter att ta del av skriftlig information kan innebära en demokratisk förlust för den enskilde har tidigare konstaterats, liksom att kulturdeltagandet är lägre hos funktionshindrade i allmänhet. Biblioteket tillhandahåller både kultur och information, och ska enligt den svenska bibliotekslagen se till att dess samlingar kan komma alla till del. Särskilda tjänster och material ska erbjudas dem som av någon anledning inte kan utnyttja det vanliga utbudet, står det i UNESCO:s folkbiblioteksmanifest, och i bibliotekslagen kan man läsa att biblioteken ska erbjuda litteratur ”... i former särskilt anpassade till dessa grupperns behov.”

Enligt de undersökningar som gjorts av Kulturrådet (1998) uppfyller de svenska folkbiblioteken delvis de här kraven. Anpassade medier som talböcker och taltidningar finns i tillräcklig mängd, däremot saknas ofta datorer med hjälpmedel, anpassade hemsidor och information om bibliotekets verksamhet.

När det gäller de undersökta biblioteken i Södermanland finns som tidigare nämnts utrymme för en hel del feltolkningar i materialet. Enkätens frågor kunde exempelvis ha utformats annorlunda och gjorts lättare att fylla i. Att räkna LL-talböcker ställde till en del problem, liksom de olika definitionerna på LL- och talböcker. Undersökningen visar heller inte vilka titlar som finns i beståndet eller hur lätt det är för låntagarna att exempelvis fjärlåna det de söker. Många dyslektiker lånar vanliga kassetböcker, vilkas antal jag i efterhand har förstått att jag borde ha frågat om.

Svaren verkar dock bekräfta Kulturrådets undersökningar. Talböcker och LL-böcker finns att tillgå på alla bibliotek. Biblioteken uppfyller också delvis kravet på tillgänglig nyhetsinformation, genom att en lättläst tidning finns på alla bibliotek. Förklaringen skulle kunna vara att anpassade böcker och tidningar av tradition har varit en viktig del av utbudet på svenska bibliotek, men då i första hand till grupper som äldre och synskadade. Dyslektiker som en uttalad användargrupp är något relativt nytt, men tursamt nog är det material som de behöver tillgängligt då det redan används av andra grupper. Undersökningen skiljer sig från Rutledges, som har funnit att brist på material och resurser till inköp är ett problem på engelska bibliotek. I Sverige är det inte svårt att få tag på lättlästa böcker och talböcker via exempelvis TPB och LL-förlaget.

Alla bibliotek tillhandahåller alltså böcker, men i mycket olika utsträckning. Det kan vara intressant att se lite närmare på siffrorna. Om de stämmer så är bibliotek B:s bestånd av LL-böcker och talböcker mycket litet jämfört med till exempel bibliotek D. Det senare biblioteket köper in talböcker för ca 30 000 kronor per år, att jämföra med F som inte köper in några talböcker alls. Även om siffrorna haltar ger de ändå en liten fingervisning om hur olika biblioteken prioriterar den här typen av media. Det är också tydligt att inte alla bibliotek följer länsbibliotekets uppmaning att köpa hela utgivningen av LL-böcker.

Tuula Nylund är i sin magisteruppsats bara en av många som menar att datorer utrustade med olika typer av program gör att biblioteken kan välkomna och ge personer med läshandikapp möjlighet att söka information på samma sätt som övriga besökare. Förmågan att hitta information via Internet kan i framtiden ha betydelse för demokratin i samhället, har tidigare konstaterats i *Ett Informationssamhälle för alla*. Hjälpmedelsinstitutet skriver om nödvändigheten att göra den nya tekniken tillgänglig för alla.

Enligt Nyengs artikel fanns datorer utrustade med skärmläsare och syntetiskt tal på bara fyra av Danmarks folkbibliotek. Det stämmer väl överens med rapporten i *Funktionshindrades tillgång till kultur*, där bibliotekskatalogerna var anpassade till funktionshindrade bara på ett fåtal bibliotek, och då ofta i samband med något projekt.

Bristen på kompensatoriska hjälpmedel till datorer är tydlig också på biblioteken i Södermanland, där bara två bibliotek kan erbjuda talsyntes, scanner och rättstavningsprogram. Det är delvis en fråga om ekonomiska resurser, men kanske finns också en del i förklaringen i att personalen känner sig osäker inför tekniken och inte är

medveten om vilken hjälp den kan vara för många med lässvårigheter. Datorer på bibliotek för allmänheten är numera något självklart, och lika självklart borde det vara att datorerna verkligen är tillgängliga för alla. Enkäten visar dock att det finns ett intresse hos biblioteken för att införskaffa datorer, vilket gör att utvecklingen på området ser positiv ut.

Nya datoriserade informations- och servicesystem som erbjuds allmänheten ska vara tillgängliga eller anpassas så att de blir tillgängliga för människor med funktionsnedsättning, står det i FN:s standardregler. Handikapp uppkommer om miljöer inte är anpassade för personens funktionshinder, vilket innebär att ett vissa handikapp inte behöver finnas om en webbplats eller katalog är riktigt utformad. En tydlig och lättöverskådlig sida underlättar heller inte bara för dyslektiker utan är bra för alla som använder katalogen. En bibliotekskatalog bör alltså vara möjlig för alla intresserade att använda sig av. Någon sådan anpassning har inte skett på ett enda av biblioteken i undersökningen. Det kan jämföras med de danska biblioteken i rapporten från Center for Ligebehandling, där man hade tagit mycket liten hänsyn till handikappade vid designen av bibliotekets hemsidor trots att man var medvetna om betydelsen av en överskådlig sådan.

Enligt *Funktionshindrades tillgång till kultur* var projekt riktade mot olika grupper av funktionshindrade vanligt förekommande på bibliotek. Bara ett bibliotek i Södermanland kunde nämna någon typ av verksamhet riktad mot dyslektiker. Här kan bristen på svar bero på att utformningen av frågan har gjort att bokprat, föreläsningar och skolsamarbete inte uppfattas som verksamhet, vilket ju framkom som vanligt förekommande under intervjuerna. Ett annat exempel är bibliotek E, som under "Övriga synpunkter" nämner sådant som jag skulle räkna som "verksamhet". Det kan också vara så att några bibliotek har haft verksamhet eller projekt som har avslutats.

### **6.3. Medvetenhet och kunskap**

Att ta reda på graden av medvetenhet om ett fenomen genom att ställa frågor till dem det gäller låter sig inte göras så lätt. För att helt, eller åtminstone mer uttömmande kunna svara på frågan skulle ha krävts mer ingående studier, observationer och intervjuer med användare. Jag har intervjuat fyra bibliotekarier med ett mer eller mindre uttalat ansvar för biblioteksbesökare med särskilda behov och därför förmodligen med mer kunskap om olika handikapp. Intervjuer med besökande dyslektiker skulle också ha behövts för att kunna fastslå att bemötandet är gott på de undersökta biblioteken. Antaganden om bibliotekariernas medvetenhet blir därför gissningar byggda på vad som sagts och inte sagts i intervjuer och enkäter.

Enligt de intervjuade bibliotekarierna finns medvetenheten om dyslektiker som en möjlig användargrupp hos de sörmländska bibliotekarierna i allmänhet, och det har ökat på senare år. Man vet att det kan komma människor som har svårt för att läsa och skriva, och att det finns hjälpmedel på biblioteket för den gruppen. Ett bibliotek nämner att dyslektiker någon gång kan nekas att låna talböcker, men att det händer mycket sällan. Bibliotekarierna är medvetna om problemen att nå dyslektiker och flera bibliotek har väl fungerande utåtriktad verksamhet och samarbetar med olika föreningar och skolor. Däremot är det bara två bibliotek som svarar i enkäten att de har någon i personalen som är ansvarig för personer med dyslexi. Förmodligen har alla bibliotek en bibliotekarie med särskilt ansvar för verksamhet för besökare med särskilda behov, men

att så få räknar dyslektiker till den gruppen kan tyda på att de inte självklart finns i medvetandet hos personalen.

Medvetenhet bygger på kunskap och vikten av en kunnig personal dyker upp i litteraturen med jämna mellanrum, men också bristen på utbildning. Tuula Nylund nämner bland annat hur viktigt det är att personalen kan behärska datorer med hjälpprogram för att de ska komma till nytta. Trots detta kan man i Nyengs artikel läsa att bara 18% av bibliotekarierna i undersökningen hade genom exempelvis vidareutbildningar fått teoretiska kunskaper om handikappade användare. Jag har inte funnit liknande siffror för Sverige, men kan utifrån svaret på enkäten ana att det ser liknande ut. Detta trots att EU rekommenderar att "utbildning om funktionshinder bör finnas allmänt tillgänglig för personal inom fritids- och kulturförvaltningarna."

I Södermanland har länsbiblioteket varit aktivt i att utbilda bibliotekspersonal i länet och informera om dyslektiker och vad biblioteket kan göra för dem. Länsbiblioteket anordnade under Dyslexikampanjen kurser för länets socialbibliotekarier och andra anställda vid biblioteken, bland annat med hjälp av boken *Det var ju inte dum jag var*. Att få möta någon med dyslexi, som några bibliotekarier fick tillfälle till under kampanjen, verkar ha varit ett sätt att få en aha-upplevelse. Ändå är detta något som man bara minns på bibliotek A och D. Tänkbara förklaringar kan vara att personalen har bytts ut sedan kampanjen eller att frågan gav associationer till mer avancerad utbildning. På bibliotek E säger man sig exempelvis inte ha genomgått någon utbildning, men nämner sedan under "Övriga synpunkter" flera föreläsningar, kurser och föredrag. Intressant är att så få mindes att de hade gått någon utbildning i ämnet, men att de ändå kände sig kunniga och medvetna om dyslexi.

Ansvar hos biblioteken är tydligt, och de bibliotekarier jag har talat med säger sig också tycka att det är något självklart. Men det är inte självklart att medvetenhet och kunskap alltid leder till handling, något som Lena nämnde i intervjun. Det behövs ständiga påminnelser, menar de intervjuade bibliotekarierna, och konkreta förslag för biblioteket att underlätta en dyslektikers besök. Ett exempel är att få av de danska bibliotekens hemsidor var anpassade till funktionshindrade, trots att majoriteten av bibliotekarierna var medvetna om hur mycket en väldesignad hemsida betyder ur tillgänglighetssynpunkt. Det verkar som om kunskaper och därmed utbildning om olika typer av hjälpmedel till datorer behövs hos personalen. Datorer som ingen kan använda är meningslöst, konstaterar Nylund.

Jag upplevde att det överhuvudtaget finns ett stort intresse och en god vilja hos de intervjuade bibliotekarierna och att bibliotekariernas kunskaper om olika typer av funktionshinder är god. Om en person med läs- och skrivsvårigheter kom till något av de aktuella biblioteken verkar det som om hon eller han har en stor chans att bli väl bemött och omhändertagen. Liknande uppgifter, om ett intresse för besökare med dyslexi, finns både hos Rutledge och i Kulturrådets rapport (1998). Det bör dock åter påpekas att de bibliotekarier jag har intervjuat har haft särskilt ansvar för personer med särskilda behov, och jag vet inte hur kunskaperna ser ut hos personalen i övrigt.

## 6.4. Dyslexikampanjen

Medvetenheten och kunskap kring dyslexi har ökat i samhället, nämner bland andra Britta Ericsson. Gyda Skat Nielsen har märkt samma tendens i Danmark. Dyslexikampanjen verkar i hög grad ha bidragit till att sprida information om dyslexi och samtliga intervjuade nämner kampanjen som en viktig anledning till att fler har kunskaper om handikappet. Personer med möts av större förståelse av omgivningen, vilket för många gjort det lättare att själv acceptera och tala om för andra att de har läs- och skrivproblem. ”Där har jag märkt en förändring, att folk skäms inte längre för att de inte klarar av att läsa”, säger en av de intervjuade och får medhåll i enkäterna; ”fler har sökt sig hit och törs öppet tala om sitt handikapp” har någon bibliotekarie skrivit. Gyda Skat Nielsen har visserligen noterat en ökad kunskap om dyslexi i det danska samhället även utan en kampanj, men det verkar som om Dyslexikampanjen uppnådde sitt mål att öka förståelsen för och kunskapen om dyslexi. Kanske har Britta Ericsson rätt när hon säger att kampanjen är det viktigaste som har hänt för dyslektiker i Sverige under 90-talet.

Problemet med kampanjer är att de ju har ett slut. Rutledges upptäckt att projekt riktade mot dyslektiker har en tendens att klinga av efter en tid bekräftas av de intervjuade – ”det var ju en stor grej och så kommer det nästa grej, det har en tendens att bli så”, som Daniela säger i intervjun. Bristen på svar om eventuell utbildning visar också att det hela tiden är något nytt som ska fokuseras på och att det krävs att någon eller några arbetar för att resultaten ska finnas kvar efter att projektet avslutats. Trots detta verkar det som om kampanjer och projekt är ett mycket bra sätt att nå ut med information. Det är något som syns och involverar många personer, och är förmodligen ett utmärkt sätt att ge dyslektiker information om vad som finns på biblioteket.

## 6.5. Information

I de olika styrdokumenterna står inte uttryckligen att biblioteken bör informera de berörda om särskilt anpassade medier. Däremot skriver Kulturrådet (1999) om vikten av information till målgrupperna, då tjänsterna ofta är okända för dem som har behov av dem. Det innebär att information om biblioteket är en minst lika viktig del som att tillhandahålla material och medier. Tyvärr är informationen från biblioteken ofta bristfällig, vilket både Kulturrådet och Rutledge har upptäckt.

Svaren på enkäten visar också att metoderna för och intensiteten i att sprida information skiftar mellan de nio biblioteken, från aktivt samarbete till att inte ge någon information alls. Ett lättläst informationsblad är ett av de enkla medel som finns för att göra biblioteket mer tillgängligt och nämns av bland andra Rutledge och Lisbeth Flodman. Bara ett bibliotek hade en lättläst version av sin information om biblioteket. ”Om vi fick förfrågningar skulle vi göra allt vi kunde för att hjälpa”, säger en av de intervjuade bibliotekarierna. Problemet är att många dyslektiker inte vet vad som finns för dem på biblioteket, och därför inte kommer med förfrågningar eller krav.

Att nå ut med information om bibliotekens särskilda tjänster till dem som inte är besökare upplevs som ett stort problem på samtliga undersökta bibliotek i Södermanland. Framför allt tycker man det är svårt att veta vilka som är dyslektiker. De är för bibliotekarierna en ”osynlig” grupp. Dyslexi märks inte förrän i vissa situationer,

när det är nödvändigt att läsa eller skriva en text. För många dyslektiker är det fortfarande ett skamligt handikapp som man håller hemligt, och bibliotek är då snarast en plats att undvika. Lisbeth Flodman talar om "dumstämpeln" som är så svår att få bort. Att berätta för en bibliotekarie eller någon annan om sin dyslexi kan vara ett stort steg och gör arbetet med att nå dyslektiker särskilt svårt.

Utveckling av samarbete, särskilt med handikapporganisationer, rekommenderas av Kulturrådet (1999). Rådet nämner inte utbildningar, vilket verkar vara en viktig kanal för att nå dyslektiker. Samarbete med skolor, omsorg och arbetsförmedlingar finns i de flesta av kommunerna i undersökningen och kan ibland vara förutsättningen för biblioteksverksamhet som rör barn, äldre och andra med särskilda behov. Det verkar som om utvecklingen när det gäller samarbete med andra organisationer kommit längre än i Danmark, där bara 14 % av biblioteken hade kontakt med en handikappförening.

Under Dyslexikampanjen bildades flera samarbetsgrupper som särskilt skulle syssla med frågor kring dyslexi. Grupperna existerar inte i samma utsträckning längre, men några av de upparbetade kontakterna finns kvar. Samarbetet med FMLS har dock minskat för att i några kommuner helt ha försvunnit, ibland beroende på att det inte längre finns någon lokalförening.

Svårigheterna med samarbete kan bero på bristen på gensvar, skriver Kulturrådet (1998). Irene håller med i intervjun, det känns trööstlöst när biblioteket alltid måste vara den pådrivande kraften. Det verkar som om samarbetet fungerar bäst med stora etablerade organisationer som skola och arbetsförmedling. Med intresseorganisationer är det viktigare med en personlig kontakt. Särskilt i de mindre kommunerna verkar också samarbetet bygga på personliga kontakter och intresse.

Inget av biblioteken ansåg sig nå ut med tillräckligt mycket information till dyslektiker, men sätten att göra det på och ambitionsnivån är olika. Förmodligen är det så att de bibliotek som har ett aktivt samarbete med skolor och föreningar också har funderat mer över hur informationen ska gå till och problemen med att nå dyslektiker. Alla bibliotek har alltså svårigheter med att nå ut med informationen, men har förmodligen olika uppfattningar om hur många som behöver nås.

Att det skulle vara så som Kulturrådet skriver, att en orsak till brist på information beror på rädslan att det ska locka till många som vill utnyttja de särskilda tjänsterna, har jag inte funnit något belägg för. Snarare handlar det om omedvetenhet om hur betydelsefull information kan vara. "Är det rimligt att man satsar så många arbetstimmar på fem personer", frågar sig en av bibliotekarierna i intervjun. Det är förstås inte fem personer det handlar om, i den aktuella kommunen borde det handla om flera hundra som kan kalla sig dyslektiker. Antagligen är hon egentligen medveten om detta, men det visar ändå skillnaden mellan att tala om dyslektiker i allmänhet och dyslektiker som kommer till biblioteket. De senare skulle antagligen bli bemötta på ett mycket bra sätt och bibliotekarierna skulle göra allt de kunde för att välkomna honom eller henne. Men så länge biblioteken nöjer sig med att ta hand om de dyslektiker som själva söker sig till biblioteket kommer de inte bli mycket fler än fem personer, åtminstone inte inom en snar framtid.

"Man tänker inte på dem man inte når", sade länskonsulenten i sin intervju. Får inte dyslektikerna reda på vad som finns på biblioteket kommer de inte dit. Bibliotekarierna

uppfattar då inte att det finns intresserade dyslektiker och fortsätter med alltför knapphändig information. Behovet av information och det faktum att dyslektiker är en stor grupp skulle kanske några av bibliotekarierna behöva påminnas om.

## 6.6. Resurser – tid och ekonomi

De intervjuade bibliotekarierna menar att ekonomin hos biblioteken inte är ett problem, och att det inte påverkar verksamheten nämnvärt. Detta skiljer dem från biblioteken i Rutledges undersökning men stämmer väl med Kulturrådets (1998). Bibliotekarierna tycker att det finns material, talböcker och taltidningar i tillräcklig mängd på biblioteken och möjligheten finns att låna det som saknas på länsbiblioteket. Men Irene säger i intervjun att mycket material inte spelar någon roll, när det ändå inte finns någon som kan ta hand om det, och det är tydligt att ekonomin påverkar genom att biblioteken har för lite personal.

Tidsbrist är en viktig faktor när det gäller de särskilda tjänsterna, skriver Kulturrådet i sin rapport. Detsamma gäller för verksamheten för dyslektiker på de undersökta biblioteken, åtminstone för de mindre. Förmodligen skulle ökade resurser innebära en mer utvecklad verksamhet inom flera områden. Men pengar skulle också betyda mer teknisk utrustning, vilket är ett önskemål hos biblioteken och en efterfrågad resurs hos flera grupper.

Kulturrådet (1999) skriver att bibliotekarierna i undersökningen menar att alla behandlas lika, men att indirekt framkommer en annan bild där vissa grupper prioriteras. Astrid säger så här i intervjun:

...ta hit fem förskolor och man får femhundra utlån, medan en dyslektiker som man kanske får hålla på och jobba med i två timmar och som lånar en talbok. Man kan ju inte belysa det med statistik. (Astrid)

För bibliotekarierna som knappt hinner med den ordinarie verksamheten kan det vara svårt att motivera satsningen på personer som inte verkar ha något intresse för biblioteket. När resurserna inte räcker till är dyslektiker en av de grupper som prioriteras bort. Anledningarna är förmodligen åter igen att dyslektiker är en relativt ”ny” användargrupp och uppfattningen att det är så få av dem som vill använda biblioteket. Eftersom kanalerna till dyslektiker inte är lika upparbetade som till många andra användargrupper skulle arbetet att nå dem ta mycket tid i anspråk. Tid behövs också för att exempelvis sätta sig in i användargruppens behov och att upprätthålla kontakten med föreningar och andra organisationer. Det ligger närmare till hands att vända sig mot ”traditionella” grupper som barn, äldre och synskadade.

## 6.7. Verksamhetsplaner

Fördelningen av resurser regleras ofta av olika typer av verksamhetsplaner och förekomsten av en verksamhetsplan har enligt Kulturrådet (1998) stor betydelse för hur verksamheten för funktionshindrade ser ut i en kommun. Att dyslektiker inte nämns i någon av de undersökta bibliotekens målplaner var väntat. Enligt Rutledges undersökning hade exempelvis bara en liten del av de engelska folkbiblioteken en skriven policy om funktionshindrade. Ändå är det anmärkningsvärt att inte fler svenska

bibliotek har funktionshindrade som en viktig målgrupp. UNESCO:s och bibliotekslagens betoning av funktionshindrades rätt till bibliotek innebär att det också bör tas upp i bibliotekens planering. Kanske saknas verksamhetsplaner helt för några bibliotek, vilket i så fall är beklagligt.

Enligt undersökningen var det de fyra biblioteken med störst antal besök, och därmed förmodligen tillhörande stora kommuner, som på något sätt nämnde funktionshindrade i sin verksamhets- eller målplan. Det gör att det är svårt att i undersökningen dra slutsatser om måldokumentet har någon betydelse. De skillnader som finns i verksamhet och material kan bero på faktorer som större resurser och personalgrupp. Undersökningen visar heller inte om verksamheten för övriga funktionshindrade i kommunen fungerar väl.

Något länsbibliotekarien betonar är att en eventuell verksamhetsplan måste förankras hos personal och medarbetare. Irene har liknande erfarenheter – hon tycker inte det spelar någon större roll med verksamhetsplaner när de ändå inte följs i verkligheten. Det verkar som om betydelsen av en verksamhetsplan snarare är beroende av hur väl den är förankrad hos personalen än att den över huvudtaget finns. Det krävs att ”fina ord fästs i marken”, för att citera en av de intervjuade. I bibliotekslagen talas om bibliotekens ansvar gentemot funktionshindrade, men då det är en ramlag väljer kommunerna själva på vilka sätt de ska uppfylla lagens krav. Det gör förmodligen att skillnaderna kan bli stora mellan kommunerna beroende på tolkning av lagen och sätt att följa den.

Jag har fått uppfattningen att konkreta tips och riktlinjer är betydelsefulla för hur verksamheten bedrivs. Daniela talar varmt om pärmen med information som hon fått från länskonsulenten, och Astrid om hur viktigt det är att ha länsbiblioteket som bollplank och idégivare. I *Funktionshindrades tillgång till kultur* efterlyses också stöd från regionala och nationella insatser, som konkreta förslag på lösningar, riktade bidrag, målsättningar och minimikrav på biblioteken. I FN:s standardregler finns förslag på att staten utvecklar sådant som checklistor och handböcker för att stimulera insatser för funktionshindrade på regional och lokal nivå.

## **6.8. Särskilda förutsättningar för Södermanlands län och dess kommuner**

Enligt *Bibliotekens särskilda tjänster* kan faktorer som kommunens storlek, befolkning, geografi, ekonomi, tradition när det gäller de särskilda tjänsterna och enskilda personer ha betydelse för hur väl verksamheten fungerar. Utifrån materialet är det knappast möjligt att se vilka de olika förutsättningarna är för de sörmländska kommunerna och hur de påverkar arbetet med dyslektiker. Det går dock att ana att kommunens och därmed bibliotekens storlek har betydelse. Bibliotek G hade bara 4,7 besök per invånare att jämföra med bibliotek F:s 12,8 besök per invånare.<sup>95</sup> Det är i de mindre kommunerna som de flitigaste biblioteksbesökarna finns och det är i de större kommunernas bibliotek som har minst antal besök. Bibliotek G är ett undantag, en medelstor kommun i sammanhanget med ett mycket litet antal besök per invånare.

Det är svårt att säga vad antalet besök har för betydelse när det gäller förekomsten av riktad verksamhet för dyslektiker. Många besök per invånare skulle kunna tyda på ett aktivt och utåtriktad bibliotek, där också dyslektiker hör till de grupper som biblioteket

---

<sup>95</sup> Uppgifter om invånarantal är hämtade från respektive kommuns hemsida [20020511]

försöker nå. Å andra sidan betyder inte intensiv information från ett bibliotek att denna faktiskt når alla. Både i Kulturrådets *Särskilda tjänster* och i Niensens artikel talas det om att biblioteket ofta prioriterar besökare med ”vanliga” behov och att andra grupper sätts på undantag

Vilken betydelse storleken på en kommun har för bibliotekets verksamhet för dyslektiker är heller inte lätt att utreda. De mindre biblioteken har alltså ofta fler besökare per invånare, vilket inte automatiskt verkar leda till fler tjänster - bibliotekarierna i de mindre kommunerna är också de som ser tidsbrist som ett problem. Större kommuner kan betyda större resurser och mer personal på biblioteket. Men ett bibliotek med färre anställda kan lättare hitta exempelvis en gemensam policy när det gäller besökare med dyslexi. På Bibliotek A, med en större personalgrupp, behövdes oftare påminnelser om att dyslektiker är berättigade att låna talböcker. Låntagarna kan få en mer personlig kontakt med bibliotekarierna på ett mindre bibliotek, vilket enligt Lisbeth Flodman och Gyda Skat Nielsen är positivt för dyslektiker.

På enkätens fråga om hur många dyslektiker som besöker biblioteket var det bara ett fåtal som svarade på frågan. Bristen på svar ska med all sannolikhet inte tolkas som att det inte kommer några dyslektiker alls till biblioteken. Kanske är det så att i mindre kommuner är bibliotekarierna närmare bekant med sina låntagare och vet vilka som är dyslektiker. Det kan tänkas att man på övriga mindre biblioteken inte känner till att någon av besökarna är dyslektiker; det är inte säkert att man vill skylta med sitt handikapp i en liten ort där alla känner alla. De större och mer aktiva biblioteken inom området kanske känner till dyslektiker som använder biblioteket men håller inte räkning, vilket egentligen inte är något negativt.

En socialbibliotekarie och länsbibliotekarien nämnde Södermanlands låga utbildningsnivå som en faktor som kunde tänkas påverka dyslektiker att hitta till biblioteket, då läsning och kultur inte är något prioriterat. Vid en titt på statistik från 1998, som visar hur stor del av den kommunala budgeten som går till kulturutgifter, befinner sig kommunerna i Södermanlands län i den nedre tredjedelen. Landstingens driftkostnader för kultur visar liknande siffror.<sup>96</sup> Även om det förmodligen till viss del påverkar hela bibliotekets verksamhet går det knappast att utifrån detta dra någon slutsats om hur stor betydelse det har för uppsökandet av dyslektiker.

I *Bibliotekens särskilda tjänster* varierade uppfattningen mellan de olika kommunerna huruvida länsbiblioteket är ett stöd och tillräckligt aktivt när det gäller de särskilda tjänsterna. Något som utmärker de tre sörmländska bibliotekarierna är att de är mycket nöjda med det ”utomordentliga” länsbiblioteket. Länsbiblioteket har varit aktivt som utbildare och initiativtagare till projekt, något som ju efterlystes i *Bibliotekens särskilda tjänster*. Kulturrådet skriver att det går att se ett samband mellan länsbibliotekets verksamhet för länshandikappade och situationen i länets kommuner. Säkert beror en stor del av medvetenheten hos Södermanlands bibliotekarier på länsbibliotekets arbete och engagemang, liksom att Södermanland var modellän för Dyslexikampanjen.

Enligt Kulturrådets undersökning är så kallade eldsjälarna viktiga för att hålla den särskilda verksamheten igång. De intervjuade bibliotekarierna säger inte direkt att deras verksamhet eller brist på verksamhet beror på ett personligt intresse, men att det naturligtvis har betydelse när det gäller att hålla verksamheter och projekt igång. Också

---

<sup>96</sup> Kulturrådet (2000). *Kulturstatistik 2000*. Lund: Wallin & Dalholm, s. 152ff

länskonsulenterna talar om personligt intresse som en viktig faktor. Min uppfattning är att bibliotekarierna naturligt nog verkar ha ett större eller mindre intresse för olika typer av frågor, vilket förmodligen märks i hur verksamheten ser ut. Särskilt betydelsefullt borde det vara på mindre orter där det ibland bara är en person som har hand om den sociala verksamheten, och det är också bibliotekarierna i de två mindre kommunerna som tar upp ämnet.

## **6.9. Bibliotekens ansvar**

Men är det verkligen nödvändigt att lägga ner så mycket möda på frågan om dyslektiker på bibliotek? Många med läs- och skrivsvårigheter klarar sig utmärkt utan ett bibliotek och skulle inte gå dit trots massiv information. Meningen är inte heller att släpa ovilliga människor till biblioteket eller att tvinga någon ointresserad att läsa. Det handlar om att upplysa om vad biblioteket har att erbjuda, ge möjlighet att välja och sedan se till att förutsättningarna är så lika som möjligt för alla besökare. Och det är inget som ska göras när det finns tid eller någon har lust – allas lika rättighet till biblioteksservice finns inskriven i en rad dokument som styr bibliotekens arbete

Det är heller inte meningen att behandla alla besökande dyslektiker utifrån en standardmall. Daniela har en poäng när hon säger att man måste se var och en som en egen person och att man som bibliotekarie ändå alltid anpassar sig och sin service till besökarens förutsättningar. Däremot är det viktigt med kunskap om att det faktiskt kan komma människor som har svårt för att läsa, vad det innebär för personen i fråga och vad bibliotekarien kan göra för att underlätta för honom eller henne.

Vårt alltmer text- och informationstäta samhälle har gjort gruppen dyslektiker och andra med lässvårigheter synliga. Den nya tekniken kan utgöra ett hinder för många av dem, men den kan samtidigt vara till stor hjälp. Hjälpprogram till datorer gör att dyslektiker kan ta del av information på Internet. Elever med läs- och skrivsvårigheter kan få möjlighet till IT-stöd och därmed få helt andra förutsättningar att följa med i undervisningen. På biblioteket finns, eller borde finnas, teknik och material som har stor betydelse för dyslektiker. Problemet är att medan dyslektiker mer och mer har blivit en naturlig grupp för biblioteken att möta som besökare, är biblioteket för de flesta dyslektiker inte en naturlig plats att vända sig för att få information. Det är en viktig uppgift för alla bibliotekarier att ändra den uppfattningen och genom medvetenhet ta väl vara på de dyslektiker som kommer till biblioteken.

## 7. Slutsatser

Uppsatsens syfte var att undersöka tillgänglighet och verksamhet för vuxna dyslektiker på några svenska folkbibliotek. Som en hjälp användes följande frågeställningar:

- I vilken utsträckning förekommer anpassade media och hjälpmedel till datorer på de undersökta folkbiblioteken?
- I vilken utsträckning förekommer verksamhet för dyslektiker på de undersökta folkbiblioteken?
- I vilken utsträckning finns medvetenhet och kunskap om dyslektiker och verksamhet för dyslektiker hos de aktuella bibliotekens personal?
- Vilka hinder finns för en väl fungerande verksamhet för dyslektiker på biblioteken?

Det visade sig att på de undersökta biblioteken fanns anpassade medier som talböcker och lättlästa böcker i tillräcklig mängd, däremot fattades i de flesta fall datorer med hjälpmedel och anpassade kataloger. Lättläst information om biblioteket var heller inte vanligt. Verksamhet för dyslektiker förekom i mycket varierande grad, från att vara mycket intensiv till att inte finnas alls.

Medvetenhet och kunskap om dyslektiker och deras behov verkade finnas på de flesta bibliotek, bland annat beroende på Dyslexikampanjen och länsbibliotekets arbete, men behov av påminnelser och fortsatt utbildning betonades.

Hinder för god verksamhet för dyslektiker verkade snarast handla om svårigheter med att nå ut med information till de berörda och att veta vilka de är. Samarbete med organisationer och kampanjer är ett sätt att nå dyslektiker, men brist på personal och tid kan vara ett problem och gör att verksamhet för dyslektiker prioriteras bort. Lösningar skulle kunna vara ökade resurser, ökad satsning på vidareutbildning och omprioritering av de resurser som finns på biblioteken.

### 7.1. Vidare forskning

Vad undersökningen inte har gått in på, och som verkar vara av stor vikt, är bibliotekets fysiska utformning. Rutledge, Flodman och Nielsen ger alla exempel på hur ett bibliotek bör inredas för att göra det mer inbjudande för en person med dyslexi. Att bygga om en mörk och trång bibliotekslokal är förstås inte helt enkelt, och särskilt mindre bibliotek kan behöva all yta som finns för att få plats med böcker. Bibliotek I hade till exempel en mysig hörna för lättlästa böcker medan talböckerna på grund av utrymmesbrist stod sämre till. Insikt om att den fysiska miljön har stor betydelse för besökarna kan inspirera till små men viktiga förändringar. Många av anpassningarna är förändringar som alla besökare kan ha glädje av, vilket är viktigt att komma ihåg. Dessa aspekter hos de undersökta biblioteken har inte tagits upp i uppsatsen, då det skulle ha krävt en annan typ av undersökning med studiebesök och observationer.

Min ursprungliga idé till en uppsats handlade just om bibliotek och arkitektur, och vad biblioteksmiljön har för inverkan på besökarna. Jag tror fortfarande att det kan vara intressant att undersöka den fysiska miljön på bibliotek utifrån önskemål från dyslektiker eller andra grupper som inte besöker bibliotek så ofta. Uppsatsen har vidare bara behandlat vuxna dyslektiker som besöker folkbibliotek, för de barn och unga som

nu går i skolan ser situationen förhoppningsvis annorlunda ut. Länsbibliotekarien betonade under intervjun vikten av att ge barn ett språk, och att grunden till läsintresse läggs mycket tidigt. Det skulle vara intressant att se vidare på vad som kan göras för att få barn och ungdomar med dyslexi att upptäcka biblioteket men också hur information till dyslektiker i alla åldrar ska spridas för att komma så många som möjligt till del.

## 8. Sammanfattning

Uppsatsens syfte var att undersöka tillgänglighet och verksamhet för dyslektiker på folkbibliotek i Södermanland. För att nå syftet användes fyra frågeställningar; i vilken utsträckning förekommer anpassade media och hjälpmedel till datorer på de undersökta folkbiblioteken? I vilken utsträckning förekommer verksamhet för dyslektiker på de undersökta folkbiblioteken? Finns medvetenhet och kunskap om dyslektiker och verksamhet för dyslektiker hos de aktuella bibliotekens personal? Vilka hinder finns för en väl fungerande verksamhet för dyslektiker på biblioteken?

Som en bakgrund till ämnet beskrevs dyslexi som begrepp och vad det innebär att ha läs- och skrivsvårigheter i ett skriftbaserat samhälle. Om dyslektiker på bibliotek handlade nästa kapitel. Här redogjordes för de styrdokument som reglerar dyslektikers rättighet till anpassad information och media. Vidare gavs exempel på vilka kompensatoriska hjälpmedel som dyslektiker kan ha nytta av samt projekt riktade mot dyslektiker på två svenska folkbibliotek.

Förekomsten av tidigare forskning kring ämnet dyslexi och bibliotek är relativt liten, men Hazel Rutledge skrev år 2001 en avhandling om biblioteksresurser för dyslektiker på engelska folkbibliotek. I Danmark har Center for Ligebehandling af Handikappede undersökt anpassningen till funktionshindrade på danska folkbibliotek, och Kulturrådet har genomfört liknande undersökningar i Sverige.

Materialinsamlingen skedde i två steg. Enkäter skickades till 30 folkbibliotek i Södermanland och utifrån enkätsvaren utfördes sedan intervjuer med tre folkbibliotekarier och en länsbibliotekarie vid Södermanlands länsbibliotek. Samtliga var bibliotekarier med mer eller mindre uttalat ansvar för personer med särskilda behov. Intervjuerna var av karaktären semistrukturerade och styrdes till stor del av intervjupersonerna själva.

Resultatet av enkäten, där enbart svaren från huvudbiblioteken i de nio kommunerna redovisades, visade att anpassade media i stor utsträckning finns men att hjälpmedel till datorer och verksamhet för dyslektiker var något ovanligt. Genom intervjuerna förstärktes intrycket av att kunskap och medvetenhet om dyslektiker och deras behov finns hos personalen, men att det är något som kräver ständiga påminnelser. Trots kunskaper är arbetet med att nå dyslektiker inte alltid prioriterat på biblioteken, till stor del beroende på bristande ekonomiska och personella resurser.

I analysen ställdes sedan det insamlade materialet mot tidigare nämnda styrdokument och forskning. Intervjuerna och enkäterna bekräftades på många punkter av de tidigare undersökningarna. Det finns ett stort intresse för att möta personer med dyslexi på folkbibliotek och kunskaper om handikappet har ökat på senare år. Detta verkar delvis bero på Dyslexikampanjen och i Södermanland på ett aktivt länsbibliotek.

Diskussionen berörde också de särskilda förutsättningarna för väl fungerande verksamhet på de undersökta biblioteken. Utifrån undersökningen var det inte möjligt att jämföra biblioteken på ett rättvisande sätt. Det verkar dock som om bibliotekens storlek kan ha viss betydelse, liksom förekomsten av en verksamhetsplan. Samarbete med skolor och intresseföreningar kan också vara en viktig faktor. I vissa fall kan ett personligt intresse ha betydelse.

Slutsatsen blev att anpassade media finns på biblioteken, men hjälpmedel till datorer och anpassade kataloger saknas. Medvetenhet och kunskap om dyslektiker och deras behov är goda, men kan med all sannolikhet förbättras. Hinder verkar vara svårigheter att nå de berörda, delvis på grund av bristande ekonomiska och personella resurser.

## 9. Litteraturförteckning

### Tryckta källor

- Arte, Hans (1996). Dyslexidebatten – ett förvirrande skådespel. *Dyslexin i skolsamhället*, s.26-31. Stockholm: Lärarnas Riksförbund
- Axelsson, Peter, red (2001). *Biblioteksplaner – en idéskrift*. Lund: Bibliotekstjänst
- Bibliotekens särskilda tjänster* (1999). Stockholm: Statens kulturråd (Rapport från Statens kulturråd 1999:2)
- Bibliotekslag: SFS 1996:1596* (1996). Stockholm: Fakta Info Direkt
- Boräng, Ragnhild, Öhman, Jill & Örngård, Olle (2001). *Tillgänglighet för synskadade på Göteborgs stadsbibliotek*. B-uppsats vid Bibliotekshögskolan i Borås 2001
- Broberg, Astrid & Frank, Agneta, *Kommer boken? Uppsökande verksamhet för funktionshindrade på Uddevalla stadsbibliotek – en organisationsstudie*. Magisteruppsats vid Högskolan i Borås 2000:38
- Ekegren, Staffan (1996). *Det var ju inte dum jag var : 13 dyslektiker begär Ordet*. Eskilstuna: Eskilstuna stads- och länsbibliotek
- Ericson, Britta, red. (2001). *Utredning av läs- och skrivsvårigheter*. Lund: Studentlitteratur
- Ett Informationssamhälle för alla* (2000). Stockholm: Näringsdepartementet N 2000.058
- Frågor och svar om DAISY. Bilaga till *Bibliotek för alla*, nr 3 2001
- Funktionshindrades tillgång till kultur – Kartläggning och handlingsprogram* (1998). Stockholm: Statens kulturråd (Rapport från Statens kulturråd 1998:3)
- Holme, Idar Magne & Solvang, Bernt Krohn (1997). *Forskningsmetodik*. Lund: Studentlitteratur
- Høien, Torleiv & Lundberg, Ingvar (1992). *Dyslexi*. Stockholm: Natur och Kultur
- IT för funktionshindrade och äldre: Förslag till handlingsprogram för åren 1998-2002* (1997). Vällingby: Handikappinstitutet
- Johansson, Judith och Madison, Sigrd (1997). *Dyslexi – Vad är det? Vad kan vi göra?* Ängelholm: Kommunlitteratur
- Kaldo, Malin & Högberg, Kajsa (1997). *Ordrike : Reportage från ett möjligt Sverige*. Stockholm: Johansson & Skyttmo

Kerscher, George (2001). DAISY Consortium: information technology for the worlds blind and print-disabled population – past, present and the future. *Library Hi Tech* vol 19 nr 1 2001 s. 11-14

Kulturrådet (2000). *Kulturstatistik 2000*. Lund: Wall

*Kulturutskottets betänkande 1996/97:KrU1 Kulturpolitik, m.m.* (1996). Stockholm: Sveriges Riksdag

Lindell, CG & Lindell, Sonya (1996). *Dyslexi – problem och möjligheter*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan

*Likvärdig service! Bibliotekens tjänster till äldre och funktionshindrade* (2000). Lund: Bibliotekstjänst

Nielsen, Gyda Skat (1998). Dyslexia, an invisible handicap – a challenge for the libraries. *Scandinavian Public Library Quarterly*, nr 3 1998, 7-13

Nyeng, Per (1999). Store brister i bibliotekernes betjening af handicappede. *Bibliotekspresen* nr 8 1999, 234-235

Nylund, Tuula (1997). *Läshandikappade i informationssamhället : En studie om läshandikapp, bibliotek och informationsteknologi*. Magisteruppsats vid Bibliotekshögskolan i Borås 1997:84

Persson, Bertil & Ödman, Maj (1997). *Bli vän med orden*. Stockholm: Johansson & Skyttmo

Pottage, Ted (1998). Dyslexia, IT and related support in libraries. *Vine* 106 1998, s.11-17

Rutledge, Hazel (2000). *Public Library Provision of Resources for Dyslectic Individuals*. Doktorsavhandling vid Loughborough University 2000

Rutledge, Hazel (2001). Dyslectics aren't that special. *The Library Association Record* 103(8) 2001, s.490-491

Seth, Irene, Heimdal, Suzanne & Janson, Eva (1997). *Dyslexi för föräldrar*. Stockholm: Informationsförlaget

*Standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet* (1995). Stockholm: Utrikesdepartementet, Socialdepartementet

*Talboken i framtiden Utredning om den svenska talboksmodellen* (1998). Stockholm: Talboks- och punktskriftsbiblioteket

Trost, Jan (1993). *Kvalitativa intervjuer*. Lund: Studentlitteratur

Trost, Jan (1994). *Enkätboken*. Lund: Studentlitteratur

Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Önnestam, Mona (1998) *När böckernas värld öppnar sig: Dyslektiker berättar om talböckernas stora betydelse*. Talboks- och punktskriftsbiblioteket, rapport 1998:1

## Elektroniska dokument

Andersson, Bodil. Vad är lässvårigheter? (2001).  
<http://www.fmls.nu/sprakaloss/index.htm> [20020912]

Centrum för lättläst. Därför finns centrum för lättläst.  
<http://www.llstiftelsen.se/stiftelsen/index.html> [20020911]

FMLS (2002). Historia. [www.fmls.nu/historia.html](http://www.fmls.nu/historia.html) [20020911]

FMLS (2002). Om FMLS : Förbundet mot Läs- Och Skrivsvårigheter.  
<http://www.fmls.nu> [20020911]

FMLS (2001) **Riktlinjer för utformning av bättre webbplatser, för personer med funktionsnedsättning**. [www.fmls.nu/sprakaloss/Battrewebbplutv.htm](http://www.fmls.nu/sprakaloss/Battrewebbplutv.htm) [20020912]

Hjälpmiddelsinstitutet. Riktlinjer för utformning av innehåll på webben, version 1.0.  
[www.hi.se/Tillganglig/wai/wai\\_sve.shtm](http://www.hi.se/Tillganglig/wai/wai_sve.shtm) [20020428]

Hjälpmiddelsinstitutet. Utveckling/forskning/projekt.  
<http://www.hi.se/it/nyteknik/Projekt/91-001.SHTM> [20020428]

IFLA (20011218). UNESCO Public Library Manifesto.  
[www.ifla.org/documents/libraries/policies/unesco.htm](http://www.ifla.org/documents/libraries/policies/unesco.htm) [20020301]

Kungsholmens stadsdelsnämnd (2002). Dyslexiprojekt på Kungsholmens stadsbibliotek.  
[www.kungsholmen.stockholm.se/kulturomiljo/bibliotek/dyslexi.html](http://www.kungsholmen.stockholm.se/kulturomiljo/bibliotek/dyslexi.html), [20020228]

Södermanlands läns kommuners hemsidor. [20020511]

Tal- och punktskriftsbiblioteket. Talbokens historia i Sverige i korta drag.  
<http://www.tpb.se/talbocker/historia/talhist> [20020428]

## Otryckta källor

*Läs- och skrivstugan erbjuder läs- och skrivhjälpmedel*. Broschyr från Stadsbiblioteket Göteborgs stad

Intervjuer med bibliotekarier vid folkbibliotek i Södermanlands län, april-maj 2002  
Intervju med länsbibliotekarie vid länsbiblioteket i Södermanland, april 2002  
Telefonintervju med Lisbeth Flodman, maj 2002

Hej!

Jag studerar vid Bibliotekshögskolan i Borås, och har nu kommit till min sista termin vilket innebär att skriva en magisteruppsats på 20 poäng. Uppsatsen kommer att handla om verksamhet för dyslektiker på folkbibliotek, och för att få en ungefärlig uppfattning om dess omfattning och innehåll har jag skickat ut ett 20-tal sådana här enkäter till bibliotek i Södermanlands län. Min förhoppning är att någon på ert bibliotek har möjlighet att svara på frågorna i enkäten och sedan sända den till ovanstående adress, gärna senast tisdagen den 9 april. Om det är något ni funderar över, tveka inte att maila eller ringa.

Tack så mycket för hjälpen!

Ragnhild Boräng

Bibliotekets namn.....

Uppgiftslämnare.....tel nr.....

1. Hur många besök hade ert bibliotek under 2001?

.....

2. Ungefär hur många personer med dyslexi använder ert bibliotek?

.....

3. Nämn användare med dyslexi eller andra funktionshinder i bibliotekets måldokument eller verksamhetsplan?

ja      nej

4. Om ja på fråga 3, hur lyder avsnittet om dyslektiker eller andra funktionshindrade?

.....

.....

.....

5. Finns det bland bibliotekets personal någon med särskilt ansvar för biblioteksbesökare med dyslexi?

ja      nej

6. Har några/någon i personalen genomgått någon utbildning om dyslexi?

ja      nej

7. Om ja på fråga 6, vilken typ av utbildning?

.....

8. Hur många volymer av följande finns i biblioteket?

a. LL-böcker .....

b. talböcker .....

9. Hur stor är utlåningen per år av

a. LL-böcker .....

b. talböcker .....

10. Hur mycket pengar läggs varje år på inköp av

a. LL-böcker .....

b. talböcker .....

11. Prenumererar biblioteket på någon

a. taltidning                      ja      nej                      om ja, vilken/vilka?.....

b. lättläst tidning                ja      nej                      om ja, vilken/vilka?.....

12. Vilka kompensatoriska hjälpmedel till datorer (talsyntes, scanner, rättstavningsprogram) har biblioteksanvändarna tillgång till, för exempelvis ordbehandling och informationssökning?

.....

.....

.....

13. Är bibliotekets katalog anpassad till dyslektiker?

ja      nej                      om ja, på vilket sätt?.....

14. Finns information om biblioteket i lättläst version?

ja      nej

15. Har biblioteket någon form av verksamhet riktad mot vuxna dyslektiker, t ex läs- och skrivstuga eller datorkurser?

ja      nej

16. Om ja på fråga 15, vilken verksamhet?

.....  
.....  
.....

17. Hur gör ni för att informera dyslektiker om det utbud av LL-böcker, talböcker och andra kompensatoriska hjälpmedel som finns på biblioteket?

.....  
.....

18. Hur tycker ni att ni når ut med informationen?

.....  
.....

18. Vad skulle ni vilja bli bättre på när det gäller användare med dyslexi?

.....  
.....  
.....

19. Vilka typer av hjälpmedel för dyslektiker saknar ni mest?

.....  
.....  
.....

20. Vilka är de största problemen när det gäller att utveckla er verksamhet för vuxna dyslektiker?

.....

.....

.....

21. Vad är det mest positiva i er verksamhet för vuxna dyslektiker?

.....

.....

.....

22. Övriga synpunkter med anknytning till enkäten.

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....